

VADÁSZ SÁNDOR

Lajos Fülöp, a Polgárkirály

A Napkirály, XIV. Lajos unokaöccse, a régens orléans-i Fülöp dédunokája, Chartres hercege, óriási vagyon várományosa.

Apja, a később kivégzett Egalité Fülöp fiát a híres forradalmi dal, a Ça ira! dallamára oktatgatja.

Franciaország első királyi hercege belép a Jakobinus Klubba, majd a forradalmi hadseregbe és még nincs 20 éves, amikor Valmy-nál tábornokként harcol a poroszok ellen.

Svájci emigránsként tanári pályára lép. Európában és az Amerikai Egyesült Államokban ismerkedik az egyre polgárosuló világgal.

Egy király, aki forradalomtól kapja koronáját, aki csak az 1830-as párizsi barikádokra (képletesen) fellépve ülhet elődei trónjára.

A legkevesebb, amit állíthatunk: rendhagyó életút, a Bourbon-dinasztia tagjaitól élesen elütő személyiségjegyek, egy kivételes történelmi pillanatban, 1830-ban és a rá következő években sajátos politikai szerep eljátszása, majd a mélypont, 1848 februárja, amikor a körülötte történekből már mit sem értő, elaggott uralkodó hatalmát pelyvaként szórja széjjel egy újabb forradalom.

Lajos Fülöp 1773. október 6-án született a párizsi Palais-Royalban. Ez a palota az orléans-i ház központja volt, amolyan „ellenudvar”, büszke függetlenségére és ellenzéki ségére a versailles-i királyi udvarral szemben, amelyet különben Lajos Fülöp már gyermekkorában megismert. Apja, Louis-Philippe Joseph d'Orléans, a francia történelemben egyáltalán nem ritka anglofilek típusához tartozott, ami nem csupán a számára oly kedves időtöltés, a vadászat szigetországi szokásainak átvételében mutatkozott meg. Liberális herceg volt, az angol parlamentáris rendszert csodálta, követelte a közteherviselést és az egyéni szabadságjogok megvalósítását. Mindenki tudta róla, hogy nyilvánosan ellenszegült a király, XVI. Lajos akaratának, aki egy általa törvénytelennek tartott rendelettel újabb 420 milliós kölcsönt akart kibocsátani. Egyike volt annak a 47 nemesi küldöttnek a Rendi Gyűlésben, akik 1789-ben a harmadik rendhez csatlakoztak.

Az anya szintén előkelő családból származott, Louis de Bourbon-Penthièvre herceg leánya, Toulouse grófjának unokája volt. Két másik fia (Montpensier és Beaujolais grófjai) és két ikerleánya született. A történelmi irodalom egybehangzóan állítja, hogy Adelaide hercegnő – erős jellemű és akaratú – egész életében, de főként 1830 után, tehát a júliusi monarchia időszakában igen jelentős hatást gyakorolt Lajos Fülöpre. A házastársak közt a viták forrása a gyermekek nevelése volt. Égalité Fülöpnek arra a kemény szemrehányására, hogy saját elvei szerint akarja felnevelni őket, a feleség így válaszolt: „Úgy tűnik, ön attól fél, hogy én a saját véleményemet kényszeríteném rá gyermekeimre. Ön téved. Túlságosan szeretem őket ahhoz, hogy ezt tegyem. Úgy érzem, szerencsétlenné tenném őket, ha a dolgok jelenlegi rendje ellen hangulatot keltenék bennük, mert ebben kell élniük. Soha nem fogom túlzásokra csábítani őket, és azt tanácsolom nekik, hogy legyen önálló véleményük.”¹ A

terméketlen viták végeredménye a válás lett; a hercegnő apja kastélyában folytatta életét.

A közelmúltban megjelent memoárjaiban Lajos Fülöp részletesen foglalkozik gyermekkoruk meghatározó személyiségével, a nevelőnői tisztet el látó de Genlis grófnővel. Leírásából kitűnik, hogy minden délutánt az ő szobájában töltöttek el, ahol földrajzot, kémiát, történelmet és nyelveket tanultak, meg-megszakítva az órákat kézügyességet fejlesztő gyakorlatokkal, melyeknek során tanítónőjük hajból és viaszból különböző tárgyakat készített. Nagy gondot fordított vallásos nevelésükre, olvastatta velük a Bibliát. Ugyanakkor Rousseau írásaira is sort kerített, így a felvilágosodás eszméivel is megismertette őket. Az igazat szólva a jövőendő uralkodó nem volt egyértelműen elégedett az inkább érzelmi alapokra helyezett tanítási módszerrel, amelyet rögtönzések jellemeztek. Szerinte a modern történelemre vonatkozó nézeteiket nem a grófnő, hanem Guyot abbé alakította ki. Ő értette meg velük, miképpen következett a római birodalomra a feudalizmus, és hogyan alakultak ki ez utóbbi bázisán a modern monarchiák. Mindazonáltal a visszaemlékező uralkodó végeredményben pozitív mérleget állított fel nevelőnőjük teljesítményéről: „Az erény, az erkölcs és mindannak a szeretete, ami jó és tisztességes (Mme de Genlis ezt az érzést plántálta belénk minden eszközzel) még e kombinált módszer alkalmazásával is egy új, demokratikus és forradalmi ösztönzéssé változott át. Ünnepelesen igazságot kell szolgáltatnom Mme de Genlisnek kijelentve, hogy becsületes embert akart faragni belőlem. Lelkiismeretem azt mondatja velem, hogy ez sikerült neki... Tisztességes és erényes republikánusokká alakított minket; hiúsága mégis azt mondatta velem, hogy mi maradjunk továbbra is hercegek. Nehéz volt mindezt összeegyeztetni.”²

Felnőtté válása – politikai értelemben biztosan – a sorsdöntő 1789-es esztendőben, illetve a forradalom időszakában következett be. Amikor XVI. Lajos ünnepelesen megnyitotta a Rendi Gyűlést 1789. május 5-én, a 16 éves ifjú (magas társadalmi rangjának megfelelően) a király díszkíséretében jelent meg. A királyság minden pompáját felvonultató ünnepi ülést azonban túl hosszúnak találta, ezért a király hintáján, a katonák sorfala között, a tömeg éljenzésétől kísérve visszatért a versailles-i királyi palotába.

Apjának csatlakozása a kitört forradalomhoz megkönnyítette számára a tájékozódást, hamarosan megismerkedett a nagy történelmi dráma olyan ki-magasló szereplőivel, mint Georges Danton, Camille Desmoulins, Jerome Pétion, Antoine Barnave és mások. Az orléans-i herceg igen népszerű lett, ezért kapta az „Égalité” nevet. Nem érdektelen, hogy ugyanazon a listán választották meg az 1792 őszén összeült Konvent képviselőjének, amelyiken Maximilien Robespierre neve is szerepelt. Ő szorgalmazta fiának belépését a Jakobinus Klubba, amelyre 1790. november 2-án került sor.

Visszaemlékezéseiből érdekes kép kerekedik ki a klubokról, amelyek lényegében a jóval később – a 19. század második felében és a 20. században – létrejött modern politikai pártok mozgósító funkcióját látták el. „Ez volt a klubmánia időszaka – írja Lajos Fülöp. Minden politikai irányzat a befolyás eszközének tekintette őket. Mégis: csak a Jakobinus Klub rendelkezett tényleges befolyással.” Ez utóbbinak az üléseit „halálosan unalmasnak” találta, egyáltalán e klub belső életéről adott jellemzése több mint lehangoló. Abból a tényből indult ki, hogy vidéken számos kisebb klub alakult, amelyek egymás-

sal versengtek annak érdekében, hogy elnyerjék a fővárosban székelő anya-klubhoz való csatlakozás jogát. „Semmi nem volt bosszantóbb és züllesztőbb, mint ezeknek a kis vidéki kluboknak a tevékenysége. A tétlenség, az akadémizáció és a pletykálgatás szellemét fejlesztette ki ezekben az emberekben, amely virul a kisvárosokban. Ezeknek a kluboknak a többségében, mivel nincs mit tenniük, és nem tudják, hogyan tegyenek szert fontosságra, csak azzal foglalkoztak, hogy találjanak valamilyen ténylegesen létező bagatell ügyet, amelyet mint nagy összeesküvést jelenthettek az anya-társaságnak. Ez a hajlandóság arra, hogy mindenkit meggyanúsítsanak, hogy a legnevetesegebb feljelentéseket tegyék és féljenek a legjelentéktelenebb dologtól is, a nép hiszékenységre és bizalmatlanságra vezethető vissza, amelyet a királyi udvar, a nemesség és a papság szellemisége sugallt neki.³ A jakobinus uralom időszakában ezek a vidéki klubok átalakultak Forradalmi Bizottságokká, amelyek szerinte mindenütt összeesküvést véltek felfedezni, aminek következtében annyi ártatlan áldozat pusztult el egyesek hiszékenysége és mások gonoszsága miatt.

Ugyanakkor Lajos Fülöp tudatára ébredt annak, hogy aki részt akar venni a politikai életben, annak el kell sajátítania a politikai ülések taktikáját és gyakorolnia kell a nyilvános beszédet. E cél érdekében állandó belépési engedélyt szerzett a nemzetgyűlés üléseire és rendszeresen látogatta vagy a 89-es klubot, vagy a jakobinusokét. Az elsőtől eltérően a jakobinusoknál rendszerek és folyamatosak voltak a viták. Apja nem kísérté figyelemmel ezeket a látogatásokat, csupán arra figyelmeztette, hogy legyen nagyon körültekintő és ne lépjen senkivel kapcsolatba a klubon belül. Amint írja: „aggályosan követtem ezt a tanácsot.”⁴

Érdekes nyomon követni e visszaemlékezés lapjain állásfoglalásának alakulását a forradalom leglényegesebb kérdéseiben. Itt van például a vallási kérdés! A papság 1790-ben elfogadott polgári alkotmánya arra kötelezte a katolikus klérus tagjait, hogy elfogadják a forradalom által végrehajtott adminisztratív, jogi és pénzügyi intézkedéseket, elveszítve így módon régi kiváltságait, s mindezek eredményeképpen integrálódjanak a kialakulóban lévő nemzetbe. Lajos Fülöp egyetértett ezzel az alkotmánnyal, jóllehet tudta, hogy ez két részre szakítja nemcsak a klérust, hanem az egész francia népet is. Arról nem is szólva, hogy ezzel végérvényesen és visszavonhatatlanul szembekerült a királyi udvarral, sőt saját családjának egy részével is.

Elítélte az emigrációt mint jelenséget, bár megértette az emigránsok indítékait. Eljárásukat saját érdekeik szemszögéből nézve is károsnak ítélte. Rámutatott arra, hogy „a hadsereget és Franciaországot elhagyó katonatisztek és valamennyi emigráns nem rejti el, ellenkezőleg, nyíltan hirdeti azt a szándékát, hogy külföldi hatalmak segítségére számítva, az ő hadseregeik részvételével megdöntsék az új alkotmányos rendszert, visszaszerezzék hajdani tisztüségüket, visszaállítsák a feudális jogokat, a tizedet és mindazt, amit a nemzetgyűlésnek a király által szentesített rendeletei eltöröltek.”⁵

Magának a királyi párnak, XVI. Lajosnak, Marie Antoinette-nek és közvetlen környezetüknek forradalomellenes praktikáit szintén elítélte. Nem kétkedett azoknak a leveleknek a valódiságában, amelyeket a király és felesége külföldi uralkodóknak írtak segítséget kérve, s amelyek végül napvilágra kerültek. „Ennek a felfedezésnek az lett a következménye, amit könnyen előre le-

hetett látni, hogy a nemzetnek királya iránti lelkesedése kialudt, hogy helyet adjon a gyanakvásnak és annak az óhajnak, hogy óvintézkedéseket léptessenek életbe az udvar cselszövései, az emigránsok intrikái és fenyegetőzései ellen.”⁶ Nagyon politikusan értelmezte az országban kialakult bonyolult helyzetet, rámutatva arra, hogy ha a király alkotmányosan uralkodott volna, minden bizonnyal számíthatott volna a nemzetgyűlés túlnyomó többségének hathatós politikai támogatására.

Nézőpontját ismertetve nem feledkezhetünk meg arról a bizonyított tényről, hogy a forradalom éveiben új formában jelentkezett a Palais-Royal és Versailles ősi rivalizálása. XVI. Lajos hatalmának előbb alkotmányos korlátozása, 1792 nyarán pedig megdöntése azt a reményt ébresztette-ébreszthette elsősorban benne, továbbá az orléans-i ház híveiben, hogy ütött az óra, trónra lehet segíteni az ősi királyi család fiatalabbik ágának jelöltjét, Égalité Fülöpöt. Lajos Fülöp azonban memoárjaiban következetesen tagadja azt a vádat, hogy valamiképpen ő is belekeveredett az orléans-isták intrikáiba, és ez az állítás valóban nem bizonyítható. Különben apját is védelmezte mindenfajta rágalommal szemben, hangsúlyozva, hogy 1790 nyarától 1791 szeptemberéig, az Alkotmányozó Nemzetgyűlés feloszlásáig nem vett részt a közügyek alakításában. Kitért apja állítólagos angломániájára is; ez az érv nagy hangsúlyt kapott annak következtében, hogy Égalité Fülöpöt 1789 októberében diplomáciai megbízással Angliába küldték, ahonnan csak 1790 júliusában tért vissza. Az angломánia ebben az esetben nem kevesebbet jelentett bizonyos csoportok érvrendszerében, mint annak bizonyítását, hogy titkos megállapodás született az angol kormány és az orléans-i herceg között abból a célból, hogy őt ültessék a trónra XVI. Lajos helyére. Amikor apját hívei arra bíztatták, hogy cáfolja meg e rágalmakat, ő így kiáltott fel: „Az ördögbe is, ez kicsit sok nekem. Aki mentegőzik, önmagát vádolja.”⁷

Mindent egybevetve a 18 éves fiatalembert taszította a politika, ezért beállt a hadseregbe, ahol 1791. június 14-én ezredessé nevezték ki. Részt vett a köztársaság kikiáltásának közvetlen előzményét képező ütközetben Valmynál, majd kitüntette magát a Jemappes mellett kivívott győzelemben. (1792. november 6.) Ezután altábornagyként szolgált a Belgiumot megszállva tartó hadseregben Charles-François Dumouriez tábornok parancsnoksága alatt.

A poroszokat feltartóztató valmy-i csata utáni mozgalmas napokban Danton találkozóra hívta. Közölte vele, hogy átvezenylik Dumouriez hadseregéhez.

– Önnek nincs több dolga velem. Én azonban még nem végeztem. Ön nagyon fiatal, bár már altábornagy.

– Tizenkilenc éves leszek.

– Ön hazafi.

– Ez igaz, ez az érzés uralja egész lelkemet.

Danton ezt tanácsolta neki: „zárkózzék be katonai mesterségébe, ne foglalkozzék a mi cselekedeteinkkel, és ne keveredjék bele a politikába. Ez igen fontos mind magának, mind családjának és nekünk magunknak is, de legfőképp az ön apjának. Vigye magával a hadseregbe ezeket a tanácsokat, melyeket őszinte érdeklődés diktál. Vesse őket jól az emlékezetébe és őrizze meg magát a jövő számára.”⁸ Danton egész fellépése azt bizonyítja, hogy tervei voltak az orléans-i ház két fő képviselőjével. De nemcsak neki, hanem az

ellenségnek is. Bizonyosság erre az a különös epizód, amelynek leírása szintén Lajos Fülöp visszaemlékezéseiben olvasható. Valmy után a francia és a porosz főparancsnokság érintkezésbe lépett egymással, s ennek keretében a két fél képviselői közös ebéden vettek részt. Jelen volt az elzászi születésű Heyman tábornok is, aki 1791-ben emigrált Franciaországból és porosz szolgálatba állt. Ebéd után Heyman félrevonta őt, kifejezte nagyrabecsülését apja iránt, és arra kérte, hogy egy levelet adjon át neki. „Azt szeretném, ha édesapja tudná, hogy talán tőle függ a háború csapásainak megállítása – folytatta Heyman a beszélgetést. Ismerem a szövetséget uralkodók szándékait, tudom, hogy mit óhajtanak mindenekelőtt: fenntartani Franciaországban az anarchiát. És mivel jól gondolták, hogy én itt önnel fogok találkozni, felhatalmaztak, hogy ezt elmondjam és tudassam herceg apjával, hogy a szövetségesek számára nagyon megnyugtató lenne, ha őt látnák a francia kormány élén. Ugyan, hogy hiheti ön, válaszoltam neki nevetve, hogy apám és én ilyen értelmetlenségekkel foglalkozunk? Nem, tábornok, sem az önök oldalán, sem a miénken nem óhajtják, hogy apám legyen a francia kormányzat feje. És én jól tudom, hogy apám sem érez nálam nagyobb hajlandóságot arra, hogy hasonló terveket fogadjunk el.”⁹ Heyman végül megelégedett a levél továbbítására vonatkozó kérésével, ami meg is történt. Égalité Fülöp ezt a levelet felbontatlanul a nemzetgyűlés asztalára tette, deklarálva, hogy semmilyen érintkezést nem óhajt Heyman tábornokkal. A nemzetgyűlés tudomásul vette ezt a nyilatkozatot és olvasatlanul elégette a levelet.

Az ifjú herceg „megkísértései” közül még egy érdemel említést, az „egy igen sötét tollforgató”, Robert Kéraglio nevéhez fűződik, akivel a Jakobinus Klubban találkozott korábban. A királyság megdöntése (1792. augusztus 10.) után azt javasolta az orléans-i hercegnek, hogy választassák meg képviselőnek a fiát. Kéragliot nem zavarta az az apróság, hogy az 1791-ben elfogadott alkotmány értelmében csak a 21. életévét betöltött állampolgárnak volt választójoga; erre az ellenvetésre az volt a válasza, hogy a szuverén nemzet mindent megtehet, amit akar, anélkül, hogy a törvényt felborítaná és különben is, a herceg fiának képviselővé választása igen nagy hatást váltana ki. „Én nem akarom felcserélni lovam nyergét a képviselői padra – válaszolja a herceg. Helyem a hadseregben van, főként abban az időpontban, amikor az ellenséges hadseregek előzönlük területünket. Nem hagyom el a hadsereget azért, hogy egy gyűlésen üljek.”¹⁰

1792–1793 fordulója – a francia forradalom történetének egyik legkiéleztettebb pillanata. Valmy a háborúpárti Gironde-ot juttatta hatalomra. Mindössze néhány hétig tartottak a politikai mézeshetek a jakobinus Hegypárttal, a király pere és a szociális kérdések hallatlanul kiélezték a két irányzat közti ellentéteket. Az általános hangulatra, a girondisták veszélyérzetére vet éles fényt az a titkosnak mondható találkozó, amelyre december 3-án kora reggel került sor Lajos Fülöp és a Gironde egyik vezetője, Pétion közt az utóbbi lakásán. A látogató ingujjban találta a girondista politikust, kezében pamaccsal, amint éppen borotválkozott az ablakra akasztott tükör előtt. Elmondta neki, hogy a hadseregből érkezett Párizsba, hogy magával vigye nővérét Belgiumba, s hogy tulajdonképpen apja biztatására kereste fel, akivel előző este hosszú beszélgetést folytatott. Elmesélte Pétionnak, hogy ismét és nagy nyomtatékkal kérte apját: iszonyatos lenne számára, ha apja szavazna a

király perében. „Milyen jól tette – kiáltott fel Pétion félbeszakítva látogatóját, ez egy jó fiú és egy jó citoyen tanácsa. Ez a szerencsétlen per kegyetlen bonyodalom valamennyiünknek és legfőképpen az ön apja számára... mondja meg neki, hogy jóllehet nem helyeslem jelenlétét a Konvent üléstermében, nem vagyok és nem leszek a személyes ellensége; nem hiszem, hogy meggyőzőbb bizonyítékot adhatnék neki, mint azt a tanácsot, hogy tartsa távol magát és ne jelenjen meg a király perében. Ami pedig Önt illeti: a lehető legrövidebb időn belül menjen el innen, mert azzal gyanúsítják, hogy osztja a mi véleményünket. Büszke vagyok erre – mondtam. Nagyon jó, de szedje a sátorfáját és gyorsan vigye el a nővérét Belgiumba.”¹¹

Belgium azonban az adott helyzetben Dumouriez tábornokot jelentette, aki a politizáló katonák típusához tartozott. Róla mindenki tudta, hogy szoros kapcsolatok fűzték a hatalmon lévő Gironde vezető csoportjához. Lajos Fülöp mindig tagadta, hogy részt vett volna a tábornok politikai akcióiban, sőt azt az állítást is cáfolta, hogy valaha is szárnysegédje lett volna. Ennek azonban ellentmond az a vitathatatlan tény, hogy 1793. április 5-én parancsnokával együtt átszökött az osztrákokhoz. Szökése jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy apját elfogják és bebörtönözzék, majd november 6-án kivégezzék. Azon a napon, amelyen Égalité Fülöp feje lehullott a vérpadon, Chartres hercegéből orléans-i herceg lett. Az új trónkövetelő egészen 1814-ig nem tette a lábát francia földre.

Annai bizonyosnak látszik, hogy az apjával és vele kapcsolatos politikai kombinációk nem lehettek a véletlen művei, több oldalról is az orléans-i ház közvetítésével remélték elérni a várt kibontakozást, s ez például Danton esetében nagy valószínűséggel egy parlamentáris monarchia lett volna.

A köztársasági hadseregben teljesített szolgálatát Lajos Fülöp úgy értékelte, hogy „ahol én parancsnokoltam, ott nem volt veszített csata”.¹²

* * *

Nehezen képzelhető el váratlanabb fordulat egy ember életében, mint ami vele történt: egy sodró történelmi folyamatból kilépve, Svájcba áttelepülve, szinte mozdulatlanak tűnő közegben találta magát. A kard dicső villogása után egy vidéki tanító szerény állása, hiszen a címétől, rangjától és birtokaitól megfosztott volt francia állampolgárnak gondoskodnia kellett saját megélhetéséről. El akarta kerülni mind az arisztokrata emigránsokat, mind pedig a francia titkosszolgálat embereit, ezért felvette a Corby álnévet. Graubünden kantonban, közelebbről a reichenau kastélyban működött az a kollégium, ahol alkalmazták. Nyolc hónapon keresztül francia és angol nyelvet, valamint történelmet, földrajzot, matematikát és geometriát oktatott a gyerekeknek, akik nagyon megszerették. Környezetében senki sem sejtette, hogy a szerény külsejű, jóindulatú fiatalember álarca mögött egy „trón mellett született” királyi herceg rejtőzik.

Svájc azonban nemcsak menedéket és tisztességes polgári megélhetést, hanem olyan terepet is kínált számára, ahol hasznos megfigyelésekre tehetett szert. A francia forradalom éveiben szerzett gazdag tapasztalatai birtokában hamar felfigyelt különböző társadalmi és politikai jelenségekre, az egyes kantonok közötti jelentős különbségekre. Így például voltak olyanok, ahol fennmaradtak a feudális jogok és kiváltságok maradványai, a városok pedig ural-

kodtak a környező vidékek fölött. Voltak hűbérúri és vazallus kantonok, és az ellentmondások súlyát csak növelte, hogy az előbbieket a szomszédokkal szemben feudális módon léptek fel, saját határaikon belül viszont a végsőkig demokraták voltak.

Felfigyelt a vagyoni különbségekre is. Nézeteinek fejlődése szempontjából tanulságos idézni a demokráciáról kifejtett véleményét. „Úgy gondolom, hogy az abszolút demokrácia eltávolítja a gazdagokat azáltal, hogy féltékenységet gerjeszt és nem biztosít hatékony védelmet. A demokrácia a vagyonok kiegyenlítésére törekszik, ez a tendencia ugyanakkor kudarc az ipar számára, amely gazdagságot teremt. Ezen túlmenően a nyugtalanság forrása azok számára, akik már szereztek valamit, és azt meg akarják tartani. Csak a törvények iránti vak engedelmesség vonzza a gazdagokat és teszi lehetővé, hogy féltelenül létezzen egy demokráciában, ahol sem erő, sem pedig megfelelő tekintély nincs ahhoz, hogy megállítsa a nép első lökését s legalább egy kis gondolkodási időt adjon neki.”¹³ Talán túlzás arra következtetni, hogy ezekben a sorokban már megfogalmazódott az 1830 utáni polgárkirály politikai credoja, de a rend és a gazdagodás, a tekintély uralma és a társadalmi béke közötti összefüggés kiemelésével valóban abba az irányba mutat.

Svájcon kívül egy ideig Hamburgban élt, majd beutazta Skandinávia országait, még a svéd Lappföldön is barangolt, többnyire gyalog, és együtt sátorozott s étkezett a lapokkal három héten át. Életének igazi nagy kalandja azonban még csak ezután következett: 1796. szeptember 24-én a hamburgi kikötőben felszállt az America nevű hajóra és elindult az Újvilágba – anyja kérésére. Philadelphiában szállt partra, és ugyanitt találkozott – 3 év után – két testvérével, Montpensier-vel és Beaujolais-val, akik 43 hónapi fogság után kiszabadulva vágtak neki a nagy útnak. Amerika biztos menedéket jelentett mindhármuknak, és ők éltek is a nagy lehetőséggel, hogy nagy utat tegyenek meg a szárazföld belsejében, tájakat, szokásokat és nyelveket megismerve. Feljegyezték élményeiket, azonban a két fivér naplója elveszett, így csupán Lajos Fülöp jegyzetfüzete, amelyet a közelmúltban Párizs grófjának engedélyével közzétettek, őrizi ennek a nagy vállalkozásnak megannyi élményét.

A mai olvasó számára elsősorban azok a részek tűnnek érdekfeszítőnek, ahol a négerek helyzetével és az indián őslakosok sorsával ismerkedhetünk. Jártak többek közt egy virginiai farmon; a rabszolgák kiszolgáltatottságáról együttérző sorokat vetett papírra Lajos Fülöp. „Itt nem úgy tekintenek a négerre, mint egy másik emberre – írja. Amikor a feketék egy fehérrel találkoznak, már messziről, mélyen meghajolva üdvözlök és gyakran csodálkoztak amiatt, hogy mi viszonztuk az üdvözlésüket, mert errefelé ezt senki nem teszi. Virginia egész földművelését a néger végzik, akiket különböző farmokon nagyon rossz fakunyhókban helyeznek el, amiket itt quarters-nek neveznek. Ezekben a kunyhókban rendszerint nyüzsögnek a kis néger gyerekek, olyan rongyokba öltözve, amilyeneket a mi koldusaink sem hordanának. Nem csodálható tehát, hogy a néger lusták, mivel munkájuk soha nem hoz nekik hasznot, ellenkezőleg, azoknak biztosít előnyt, akiket gyűlölnék.”¹⁴

Az indiánokkal való találkozásai másféle élményekkel gazdagították őket. Amikor például egy Tellico nevű faluba érkeztek, a herceg elszívta velük a békepipát, sőt, igyekezett megismerni tájszólásukat is, mert mindig vonzó-

dott az idegen nyelvekhez. Csupán az idézett elő nála sokkhatást, hogy a férfiak minden nehéz munkát a nőkre hárítottak át, ők maguk pedig egész nap pipáztak és nyugodtan cseverészték. „Nekik tartják fenn nem csupán a házimunkákat, hanem még a kukoricát, a borsót, a babot és a burgonyát is a nők ültetik el, ők művelik meg és tartósítják. A férfi nyugodtan pipázik, miközben asszonya egy kivájt fatörzsben törli a kukoricát.”¹⁵ A nőekkel való bánásmódjuk más okból kifolyólag sem nyerte meg a tetszését; a házasság intézményét nem ismerték, minden indián annyi feleséget tarthatott, ahányat táplálni tudott, továbbá elúzhették és elhagyhatták őket, amikor nekik tetszett.

Érthetően a birtokviszonyok is foglalkoztatták. Úgy találta, hogy a föld közös tulajdont képezett, de elismerték az egyéni birtoklást a föld termékeire és az ingó javakra, így a kukoricára, a babra, a lovakra, a tehenekre stb. vonatkozóan. Még a közükük letelepedett négerekre és leszármazottaikra is vonatkozott a tulajdonjog elismerése, így például Virgíniában és Carolinában. Az indiánokkal kötött szerződés egyik cikkelye értelmében vissza kellett adniuk azokat a négereket, akik az ő országukba menekültek, és ezt gyakran meg is tették.

Tény, hogy mint a franciák királya, Lajos Fülöp valamennyi ifjúkori élménye közül éppen az amerikai utazására emlékezett vissza legszívesebben, különösképpen olyankor idézte fel emlékeit, amikor az Egyesült Államokból érkezett vendégeket fogadott.

Amerikából visszatérve a három fivér Angliában telepedett le, ahol néhány nyugodt évet töltöttek (1800–1808). Ennek az időszaknak a végén Lajos Fülöp mindkét fiútestvérét elveszítette. Átköltözött Palermóba, ahol megismerkedett a Nápolyi Királyság uralkodójának leányával, Marie-Amélie-vel, s megkérte a kezét. Az esküvői szertartásra 1809. november 25-én került sor a palermói királyi palota kápolnájában. Az esküvő egyben meghozta a család újraegyesítését is, ugyanis Lajos Fülöp édesanyja és nővére, Adélaide szintén Szicíliába érkeztek a nagy eseményre. A királyi palota egyik lakosztályát az ifjú párnak ajánlotta fel az uralkodó.

* * *

Bármerre járt is Lajos Fülöp, soha, egyetlen pillanatra sem felejtette el, hogy Franciaország trónjának várományosa. A „trónbitorló” Napóleon hatalmát nem hajlandó elismerni. Amikor megkapta a nagy hírt Napóleon lemondásáról, berontott felesége szobájába, hogy kiáltva közölje vele a császárság végét. „Bonapartének vége! XVIII. Lajos uralma helyre van állítva. Indulhatok Párizsba, egy egész épületet bocsátottak rendelkezésemre.”¹⁶ Május 18-án érkezett meg a fővárosba. Másnap felkereste a királyt, hogy kifejezze jókívánásait és lojalitását. XVIII. Lajos jóindulattal fogadta közeledését, kijelentve, hogy „Ön huszonöt évvel ezelőtt altábornagy volt. Még mindig az”.¹⁷ Napóleon visszatérése után, száz napos uralma idején Lajos Fülöp részt vett az ellenállásban. Amikor azonban látta, hogy a király nem képes annak vezetésére, és azzal a felkiáltással, hogy „tegyék azt, amit jónak látnak!” kocsijába ült és elvágatott Brüsszel irányába, a herceg lemondott rangjáról és Adélaide nővérével együtt Angliába hajózott át. Twickenhamba ment, ahol már vártak rá felesége és gyermekei. Két évig, 1817-ig tartózkodtak a szigetországbán,

önkéntes száműzetésben. Miután sikerült megegyeznie a koronával a chartres-i istállók és a szép fekvésű, hatalmas parkkal körülvett Neuilly kastély cseréjében, a család 1817 nyarán visszatért Franciaországba.

Lajos Fülöp a Bourbon-restaurációban sehogy sem találta helyét. XVIII. Lajos nem tudta leküzdeni iránta érzett ellenszenvét és ezt több alkalommal ki is mutatta; ez a helyzet nem változott meg 1824-ben bekövetkezett haláláig. Utóda, X. Károly elégtételt nyújtott neki egy áhított cím odaítélésével, amelyről lelkendezve számolt be szeptember 24-i levelében de Chabot vicomte-nak. „Csakugyan egy Királyi Fenség ír önnek, kedves vicomte, a király a legnagyobb szívéllyel adta tudtomra ezt a kegyet. A többit majd elmesélem, ha legközelebb találkozunk.”¹⁸ Bár X. Károly – mint ez a gesztusa is bizonyítja – kétségkívül megértőbb volt unokatestvérével szemben, mint elhunyt bátyja, de ő sem tudta magát kivonni a dinasztia két ága ősi ellentétének hatása alól, ő sem felejtette el Égalité Fülöp forradalom alatti tevékenységét, és mindezeket túl: Lajos Fülöp egész egyénisége idegen, ha nem is taszító volt számára. A két Bourbonon mereven képviselte a Dei gratia uralkodó király eszményébe vetett erős hitet, a volt nemesség legmegcsontosodottabb rétegére, az ultraroyalistákra támaszkodtak politikájukban, aminck következtében egész lényüket tekintve egy világ választotta el őket unokatestvérük józan racionalizmusától, liberálisnak mondható beállítottságától. Ilyen körülmények között nem volt más választása, mint távortartva magát a politikai élettől, várni a kedvező történelmi pillanat bekövetkezését. És ő tudott várni... De ez a várakozás egyáltalában nem jelentett passzivitást. Kereste és meg is találta a kapcsolatot azokkal a személyekkel és körökkel, amelyek az 1820-as években formálódtak a Bourbon-restaurációval szemben álló ellenzékiekből. Érthető, hogy elsősorban Lafayette-tel értett szót, aki maga volt a megtestesült forradalmi hagyomány, azonban megtalálta az „új embereket” is, a liberális felfogásokról közismert történetírókat: François Guizot-t és Adolphe Thiers-t, akikre még nagy politikai jövő várt. Tudósokból (akik melleleg publicisztikát is műveltek és nem is eredménytelenül), a 18. századi felvilágosodás és forradalom eszméit megőrző „történelmi személyiségekből”, a Bourbonok által mellőzött, sértett emberekből, néhány öntudatos burzsoából tevődött össze az az ellenzéki politikai elit, amely támaszkodhatott a korszerűtlen képzés miatt elégedetlen egyetemisták csoportjaira – akik gyűlölték a szabad tájékozódást és véleménynyilvánítást rendőri eszközökkel elnyomó államot –, továbbá bizonyos munkáskörökre.

* * *

A polgárosodó Franciaország gazdasági és politikai szükségleteit tökéletesen negligáló restauráció végóráját azok a rendeletek idézték elő, amelyek az 1829-ben miniszterelnökké kinevezett Jules Polignac nevéhez fűződnek („júliusi rendeletek”). A parlament két házának feloszlata, a sajtószabadság felfüggesztése, a választójog módosítása olyképpen, hogy a földbirtokosok javára lényegében az egész burzsoáziát kizárta a politikai életből: ez volt az a bizonyos csepp, amittől a pohár kicsordult.

A „három dicsőséges nap” (július 27–29.) X. Károly bukását eredményezte. A barikádharcosok győzelme után igen érdekes helyzet állt elő az országban: politikai vákuum keletkezett. A köztársaságpártiak ugyan gyengék

voltak, de nem annyira, hogy meg ne fogalmazzák felhívásaikban legfőbb jelszavaikat: „Nem kell többé királyság!” „Nincs szükség többé a Bourbonházra!” „Lajos Fülöp is Capet és Bourbon.” Ennek az irányzatnak a reményeit csak erősítette a nagy forradalom képviselőinek, Lafayette-nek és Charles Talleyrand-nak a bábáskodása az új rezsim születésénél. A tényleges erőviszonyok azonban keresztülhúzták a republikánusok számításait. Az újonnan megalakított Nemzeti Gárda parancsnoka, akárcsak 1789-ben, Lafayette lett. A kompromisszumkeresés jegyében a figyelem az Orléans-i ház felé fordult. A Nemzeti Gárda X. légiójának nevében egy bizonyos Alexandre Bost Párizs népéhez fordult kiáltványával, azt javasolva, hogy „hívjuk meg kormányozni azt a herceget, aki mindig a haza oldalán állt, akinek a gyermekei a mieinkkel együtt nevelkedtek. A főváros egyik végétől a másikig tapsoljuk meg azt, aki Jemappes-nál a háromszínű lobogót védelmezte, s aki később, száműzetése idején undorral utasította vissza a külföld segítségét. De hogy örökre biztossáuk a franciák jogait, javasoljunk ennek a hercegnek egy alkotmányt, amely leszögezi megváltoztathatatlan jogainkat.”¹⁹ A kiáltvány az orléans-i herceg és a szabadság életésével fejeződik be.

A döntő lépést a képviselők gyűlése tette meg. Július 29-én megszületett egy úgyszintén a párizsiakhoz intézett kiáltvány. „A képviselők jelenleg Párizsban gyülekező testülete úgy véli, hogy sürgősen fel kell kérni a trónörökös orléans-i herceget, hogy jöjjön a fővárosba a királyság helytartójának funkcióit gyakorolni. Kifejezi továbbá azt az óhaját, hogy meg kell őrizni a nemzeti színeket. A gyűlés ezenfelül szükségét érzi annak, hogy haladéktalanul – a kamarák következő ülésén – foglalkozzék mindazokkal a biztosítékokkal, amelyek az alkotmány teljes és haladéktalan végrehajtásához elengedhetetlenek.”²⁰ Ezzel a kiáltvánnyal Thiers, jóllehet nem volt képviselő, de lapjával, a National-lal a herceg táborát tömörítette, Neuilly-be sietett. Az esti órákban Lajos Fülöp szalonkabátban, kalapján háromszínű kokárdával, Adelaide nővérének kezét fogva Párizsba ment, a Palais-Royalba. Augusztus 2-án kiáltványban jelentette be, hogy elfogadja a helytartói megbízást. „Nem haboztam jönni – írja –, hogy megosszam önökkel a veszélyeket, és hogy minden erőmmel megóvjak mindenkit a polgárháború és az anarchia szerencsétlenségétől. Párizsba visszatérve büszkén viseltem a dicsőséges nemzeti színeket, amelyeket önök visszanyertek, én magam pedig hosszú időn át hordoztam... Az alkotmány e pillanattól kezdve valóság.”²¹

Több leírás áll rendelkezésünkre e három nap és a rá következő hetek-hónapok eseménydús históriájáról, Lajos Fülöp életének minden bizonnyal legviharosabb korszakáról. Jóllehet a kortársak vallomásai egybecsengenek, válasszuk ki azt, amelyik talán a legérdekesebb, mert a kítűnően tájékozott és jó megfigyelő Adelaide feljegyzésén alapul. A Palais-Royalba való megérkezés után „a nép Orléans herceget követelte, aki meg is jelent az egyik ablakban, családjától körülvéve. Éljen a herceg, éljen a királyi helytartó, éljen a hercegné! – kiáltották. A fivére balján álló Adelaide hercegkisasszony büszke örömmel köszöntötte a tömeget, mivel az ő műve volt, amit megtapsoltak. A hercegasszony ellenben egyáltalán nem mosolygott a népre, ugyanis az örömujjongásba szidalmak és káromkodások is vegyültek. Később egy hang rázendített a Marseillaise dallamára; csendben, fedetlen fővel hallgatták a forradalom himnuszát, sodró lendületű refrénjét kórusban ismételték. Aztán a kiál-

tások erősebbek lettek: egy küldöttség érkezett, amit mindenki el akart kísérni a Palais-Royal belsejébe. Az erkélyen az orléans-i herceg, felesége, Marie-Amélie, Adelaide kisaszony, a hercegek és hercegkisasszonyok mindenki szeme láttára megölelték azokat a férfiakat, nőket és gyermekeket, akik látni akarták uraikat, akiknek uralma alá adták magukat. Ezt azért tették, hogy tesznek a sokaságnak. Óriási lelkesedés ragadott magával mindenkit, az emberek kiáltoztak, újjongtak, tapsoltak és toporzékoltak. Kalapok röpködtek a levegőben, zsebkendőket lobogtattak. A helytartó pedig a párizsi utcákon ugyanazon a napon kiragasztott kiáltvány példányait szórta az önkívületbe esett tömegbe. És az emberek lökdösődtek a palota körül, hogy elkaphassák ezeket a kis, négyszögletű papírdarabkákat, mint a falusi vásárokon a naív parasztok a sarlatán aranyozott kocsija körül, aki mágikus erejű prospektusokat osztogat, azt ígérve, hogy minden betegséget meggyógyít.”²² Este a fővárost kivilágították a trikolór színeit viselő lampionokkal és lámpákkal, és sokezer torokból harsogott a *La Parisienne* című dal arról, hogy az orléans-i herceg a trikolór katonája, ő az, aki e színeket viselte valaha.

És az ünneplésnek nem akart vége szakadni. Több mint egy hónapon át a tömeg minden este összegyűlt a Palais-Royal ablakai alatt, és kihívta az erkélyre a királyi család tagjait. A különféle állami testületek küldöttségei egymásnak adták a kilincset a palotában. Hetente 2–3 alkalommal szívesen láttak bárkit a terített asztalnál, mintegy 60–80 személy foglalt helyet a „királyi terítéknél”.

Sokat elárul a születőben lévő júliusi monarchiáról az akkor 56 éves király esküje és trónbeszéde. Erre az ünnepélyes aktusra 1830. augusztus 7-én került sor a képviselőház üléstermében. Kissé hanyag testtartással állt, kitüntetésekkel felcicomázott egyenruha helyett civil ruhát viselt. Nankin-nadrág talpallóval, kék, aranygombos öltöny, bő mellény és sötét kalap – inkább hasonlított egy jámbor nemzeti gárdistához és a Marais városnegyed valamelyik kereskedőjéhez. „Burzsoá-nagyság és nemesség nélkül” – írta róla ezt a nem túl hízelgő jellemzést életművének egyik méltatója. „Mindennemű közhatalom hiányában polgártársaim kívánságára felém fordult – jelentette ki. Méltónak ítélték arra, hogy együtt munkálkodjunk a Haza üdvén. Az ő ügyüket igaznak találtam, mert hatalmas a veszély, parancsoló a szükség, így szent feladat áll előttem. Szívemből és meggyőződésemből fakadóan ragaszkodom egy szabad kormány elveihez, és előre elfogadom ennek minden konzekvenciáját... Az én múltam fájdalmas... azonban a főváros és minden francia város nagyszerű lelkesedésétől hajtva, látva a bámulatosan gyorsan újjászülető rendet, s miután egyértelmű elutasítás mutatkozott bármiféle szélsőséggel szemben, szívemet jogos büszkeség dobogtatja meg. Bizalommal nézek a Haza jövője elé.”²³

Ezer és egy jel mutat arra, hogy 1830 júliusában igazi népi forradalom zajlott le Párizsban, s hogy az új uralkodót a nép „a barikádok királyának”, a magáénak tekintette, aki hatalmának legitimitását azoktól az elszánt, markáns arcú férfiktól, önfeláldozó nőktől és a 12–15 éves párizsi utcakölyköktől (*gamin*) nyerte, akik valóban hősiességgel harcoltak a girbegurba utcákon emelt torlaszokon. (A júliusi forradalomban sokan meghaltak és közel 1000 sebesültet kezeltek több kórházban.) A kialakult helyzet egyediségét mutatja az is, hogy a tömegmozgás lendülete sokáig tartott, és ez a körülmény arra kényszerítette

Lajos Fülöpöt, hogy szinte megszakítás nélkül fraternizáljon – családjának tagjaival együtt – a néppel.

Valóban kényszerről helyes szólni, ugyanis a király a forradalom kitörése után mozdulatlanul várakozott Neuilly-ben, egyáltalán nem akart kapcsolatba kerülni az utcával. Csak akkor mozdult ki kastélyából, amikor érte mentek, hogy vele és általa töltsék ki a X. Károly bukásával keletkezett hatalmi űrt. Nagyon áruklodó trónbeszédének már idézett kulcsmondata: mindenemű közhatalom hiányában vállalta csak el a királyi helytartó tisztét, tulajdonképpen nem kívánt fellépni a trón lépcsőjére. Hogy milyen nagy mértékben foglalkoztatta őt egészen élete végéig hatalma keletkezésének a kérdése, bizonyítja egyik bizalmasának, Louis-Clair de Sainte-Aulaire-nek, a júliusi monarchia római, bécsi és londoni követének 1842 októberéből származó naplóbejegyzése. Londoni állomáshelyéről visszatérve meglátogatta a királyi családot és három napot töltött velük. Az egyik alkalommal, amikor a királyi párral hármásban beszélgettek, meglepő fordulatra került sor. „A király hirtelen felállt – írja Sainte-Aulaire –, és felerősítve hangját a királynéhoz fordult, aki a szoba másik végében dolgozgatott, s odakiáltotta neki: 'Vannak emberek, akik azt gondolják, hogy trónbitorló vagyok. Ön jól tudja, hogy én nem vagyok bitorló.' A királyné könnyekkel a szemében felkelt, hangtalanul a király mögé ment és becsukta a személyzet szobájába nyíló ajtót. Nem értettem, miért váltott ki oly nagy dühöt a királyból feleségének hallgatása, érzelmi felindultsága és ez az egyszerű óvatosság, de tény, hogy különös dührohamában elsétált előtte, az angyali feleség előtt, aki iránt különben olyan nagy tiszteletet tanúsított. Erőteljes mozdulattal újra kinyitotta a két ajtószárnyat és teli tüdőből kiáltotta: 'Miért nem akarja Ön, hogy kimondjam X előtt, hogy nem vagyok trónbitorló? Ki akarom mondani, azt akarom, hogy mindenki hallja! ... Nem, én nem vagyok bitorló.' A királyné zokogni kezdett, én pedig nem mertem felemelni a szememet és szó nélkül visszavonultam.”²⁴

E színpadra kívánczó jelenet több mint elhihető. A látszat azonban ezúttal is csal: élete végéig tartó belső vívódásai, időnkénti dühkitörései ellenére Lajos Fülöp nemcsak elfogadta a hatalmat. Elni is tudott vele.

Gyors ütemben átalakította az ország politikai arculatát. Ennek megítéléséhez elegendő számba venni a legharsányabb különbségeket a júliusi monarchia és a Bourbon-restauráció között. A leglátványosabb kétségkívül az volt, hogy végérvényesen visszaállította jogaiba a trikolórt. X. Károly ragaszkodott ahhoz, hogy elődei példáját követve az ősi koronázóváros, Reims katedrálisában legyen felkent uralkodó; Lajos Fülöp beérte egy világi esküvel a képviselők jelenlétében. A jelkép értékű cselekedeteknél és a szimbólumoknál maradvá: 1830 és 1840 közt a Bastille téren felépíttette a szabadság oszlopát, amely egyszerre emlékezteti az arra járókat a „nagy” forradalomra és a júliusi harcosokra. Érdekes tömeglélektani jelenség, hogy még mielőtt felavatták volna, a nép már elfogadta, és nem orléanista emlékműnek, hanem a republikánusok találkozási pontjának tekintette. (A Párizs keleti, forradalmi hagyományairól nevezetes felében található tér és oszlop ezt a szerepét mind a mai napig megtartotta azzal a módosulással, hogy a baloldali politikai erő gyűléseinek és felvonulásainak színterévé vált.)

Nemcsak az 1789-es forradalom rekvizitumai tértek vissza és kaptak új fényt. Újra megjelentek, sőt a közfigyelem középpontjába kerültek a forra-

dalom túlélője is. Lafayette-nek, amikor kéz a kézben állt Lajos Fülöppel a párizsi városháza erkélyén, bizonyára eszébe jutottak a régi szép napok, 1789 és 1790 ünnepei, amikor szintén ő állt a forradalom egyetlen fegyveres testületének élén. Helytelen lenne azonban kizárólag nosztalgiát emlegetni: legfelsőbb meggyőződéséből következett egy alkotmányos monarchia igénye, amelynek megvalósítására 40 év után először nyílt lehetősége. Sorompóba lépett az öreg diplomata, Talleyrand is. Felemelték másfél évtizeden át lehorasztott fejüket Napóleon időközben megvénült tábornokai, mivel úgy érezték, hogy ismét eljött az ő idejük, a hosszú temetői csend után újból hangot adhatnak a nemzeti dicsőség követelésének. Annakidején, 1792-ben önkéntesek voltak, következésképpen Lajos Fülöp egykori bajtársait üdvözölte bennük, amikor fogadta őket palotájában.

Nem csupán a társadalmi ranglétra csúcsán állókat kell tekintetbe venni, az egész országon végigsöpört a változás szele. Főként vidéken mutatkozott meg az átalakulás jótékony hatása. Franciaországban 1799-től, tehát a forradalom lezárásától 1830-ig lényegében tilos volt a forradalomról beszélni. Kisvárosokban s még inkább a falvakban, ahol mindenki szem előtt volt, a hajdani forradalmárok legfeljebb családi vagy teljesen megbízható, szűk baráti körben mertek elejteni egy-két szót a régi időről – akkor is csak suttogva. Az utcákon ujjal mutogattak rájuk, szinte pestisesként kezelték őket, ki voltak rekesztve a társasági életből. Most fellélegezhetnek, mi több, nyilvánosan szólhattak, írhattak történelmi élményeikről; a júliusi forradalmat követő 2–3 évben lényegében véve teljes volt a szólás- és sajtószabadság. Július újra bevitte a politikát a falvakba.

Még egy olyan területe volt az államéletnek és a társadalmi kapcsolatoknak, ahol az új rezsim azonnal és látványosan szakítani akart a restauráció örökségével: a vallás. Az 1814-ben életbe léptetett új alkotmány államvallásnak ismerte el a katolicizmust; 1830-ban eltörölték ezt a cikkelyt, illetéknéppen az államvallás és az államegyház fogalma és intézménye végleg kikerült a francia történelemből. Ez jótékony hatást gyakorolt a kisebbségben lévő vallási felekezetekre, így a protestánsokra, a zsidókra, továbbá a szabadgondolkodókra és azokra a katolikusokra, akik vagy a gallikán hagyományok szellemében, vagy pedig a liberalizmus eszméjétől befolyásolva gyakorolták vallásukat. Az államvallás kiiktatása kétségkívül az államéletnek a múlt század utolsó harmadában és a századelőn bekövetkezett laicizálása felé mutat.

A jelenkori francia történetírásnak a júliusi monarchiáról kialakított képét tanulmányozva e sorok írójának Maurice Agulhon rövid esszéje ragadta meg leginkább a figyelmét. („Politikai ébredés: 1830–1848.”) Bevezető soraiiban George Sand-ot idézi, aki a köztársaság 1870. szeptember 4-i proklamációjáról így nyilatkozott: „Íme a harmadik ébredés; eszményien szép, de a negyedik, mert nem szabad elfeledni, hogy 1830 kezdetben republikánus volt.” Agulhon – elfogadva Sand nézőpontját – egyenesen azt állítja, hogy „1830 fordulat a 19. század történetében” s hogy „a mi erkölcsi és politikai életünket visszahelyezte 1789 síneire.”²⁵ Sandnak Agulhon által is vallott felfogásából értelemszerűen következik az a felismerés, hogy a francia történelem belső logikájából következően 1830-ban köztársaságnak kellett volna követnie a restaurációt, ehelyett egy újabb monarchia állt a helyére. Ezt a koncepciót elfogadva helyénvalónak látszik az az állítás is, hogy a júliusi monarchia végső

sonon nem volt más, mint időleges kompromisszum a Bourbon-ház legitimitási és az alkotmányos monarchia hívei között. A megkötött alku lényegét talán Lafayette fogalmazta meg a legtökéletesebben a városháza erkélyén, miközben átölelve tartotta a királyt: „Íme a legjobb köztársaság!” A francia történelem paradoxona az, hogy még a második császárság is beékelődött az egymást váltó rendszerek sorába, mielőtt a harmadik köztársaság (háromnegyed évszázados késéssel az elsőhöz képest) létrejött és megszilárdult volna 1871 után.

* * *

Az új politikai elit néhány reprezentánsának bemutatása az egyik legjobb módszer arra, hogy közelebb kerüljünk az új királyság jellegének megértéséhez. Lafayette döntő szerepét Lajos Fülöp ki- és megválasztásában már X. Károly felismerte, amikor – a júliusi napok után – így kiáltott fel: „Ez az öreg republikánus, Lafayette csinálta az egészet!”²⁶ Csakhogy ő hamarosan, már 1831-ben ellentétbe került uralkodójával. Apponyi Rudolf gróf, Ausztria párizs követe feljegyezte ezzel kapcsolatban Lajos Fülöp hozzá intézett szavait. „Az egyik napon Lafayette arról beszélt nekem, hogy mit tettem én a forradalom megállítására érdekében; keserű szemrehányásokkal halmozott el és megfenyegetett, hogy visszavonul s bezárkózik La Grange-i kastélyába... Csak akkor lélegzem majd szabadon, ha ez az ember meghal.”²⁷ Csakhogy e nélkül az ember nélkül (akit Apponyi „átkozottnak” nevezett) nem tudta volna megszerezni a koronát – tette hozzá a francia szerző.

A másik „történelmi kísértet” az árulásban megőszült, de kiváló diplomata, Talleyrand volt. Tudós biográfusok adatai szerint a Napóleon által „ördögös fickónak” nevezett karrierista nem kevesebbszer, mint tizenhárom alkalommal tett esküt, és mindegyik esetben elárulta – kisebb-nagyobb mértékben – azt a rendszert, amelyiket szolgált.²⁸ Az orléans-i ház tagjai azonban nagy becsben tartották a herceget, főként Adelaide, aki rendszeresen levelezett vele, s mindig kifejezte tiszteletét Talleyrand politikai zsenialitása előtt. Az államférfi szerepét tudatosan vállaló nővér amolyan közvetítő volt fivére, a király és a londoni nagyköveti posztot betöltő (1830–35) diplomata között, aki fíradhatatlanul munkálkodott azon, hogy tető alá hozza a francia-angol „entente cordiale-t”. Adelaide tájékoztatta őt a belpolitika jelentős eseményeiről és túlzás nélkül állítható, hogy Párizs a külpolitika terén egyetlen fontos lépést sem tett, mielőtt kikérte volna az ő tanácsát, sőt beleegyezését. Talleyrand azonban már nagyon öreg volt, s ennek is szerepe volt abban, hogy 1834-ben, 80 éves korában lemondott posztjáról. „Már két hónapja készítik fel a közvéleményt minden országban az újságok, s már régóta rebesgetik Párizsban és Londonban, Szentpétervárott és Bécsben, valamint Berlinben, hogy lord Grey lemondása óta komolyan fontolgatom visszavonulásom. Mindenki tudja, hogy mely tényezők játszanak döntő szerepet elhatározásomban: Palmerston személye, az angol kormány jelenlegi tendenciája, magas korom és lábaim gyengesége” – írja november 16-i levelében Adelaide-nak.²⁹ A leghatározottabban tagadta, hogy lemondásával kárt okozna a királynak, akinek egy héttel később, 23-án írott levelében, némileg másként, szintén kifejtette indokait. „Önnek hála Sir, sikerült polgárjogot szereznem a júliusi forradalomnak egész Európában. Feladatomat teljesítettem, s ma kintartok vissza-

vonulási szándékom mellett, amire jogom és szükségem van.” A politika színpadáról lelépve Talleyrand tömören megfogalmazta királyának politikusi-államférfiúi hitvallását. „Sosem voltam pártember, nem is akartam az lenni; ebben volt az én erőm. Négy évvel ezelőtt, amikor elutaztam Angliába, egész Franciaország, a nemzeti érzékenységében oly szigorú Franciaország szemében az voltam, ami mindig is akartam lenni: Franciaország embere! Mától Wellington herceg embere lesznek.”³⁰

A két forradalmat (1830 és 1789) jelképesen és valóságosan összekapcsoló Lafayette és Talleyrand a júliusi monarchia történetének első időszakában elhunytak (1834. ill. 1838.). A politikai vezető csoportnak két olyan tagját kell most előtérbe állítanunk, akik sokkal inkább a jelent, sőt a jövőt képviselték.

A grenoble-i származású Périer-család 18. század végi karrierje a nagyvállalkozó kiemelkedésének tipikus példája. A dinasztia alapítójának, Jacques Périer-nek két fia, Claude és Augustin virágoztatták fel a családi vállalkozást, az előbbi a távol-keleti kereskedelemmel, az utóbbi pedig egy San Domingóban megvásárolt cukornádültetvényvel, továbbá a Vizille-ben alapított textilmanufaktúrával. (A vizille-i Périer-kastély bekerült a történelembe: 1788. július 21-én fogadta be Dauphiné tartomány rendjeinek küldötteit, ezt az eseményt a forradalom előjátékának szokás tekinteni.) Claude Périer halálakor (1801.) a család vagyona közel 6 millió frankra rúgott. Egyik fia, Casimir volt az, aki 1830-ban a forradalom győzelme után felolvasta a nemzetgyűlési képviselők esküjét Lajos Fülöpnek. Az ország súlyos pénzügyi helyzetével is magyarázható kiválasztása a miniszterelnöki posztra (1831–1832). Ha hihetünk Adelaide krónikájának, a bankárból lett politikus a királyi család állandó vendégei közé tartozott, de Adelaide nem kedvelte, részben a királyra kényszerített kemény gazdasági rendszabályok, részben pedig becsvágya miatt: ő akart lenni mindenáron a gazdasági ügyek kizárólagos intézője.³¹

Talán még látványosabb karriert futott be az a Jacques Lafitte, akinek apja vidéki boltos volt, és aki maga is kereskedősegédként kezdte. Párizsba költözve megcsinálta a szerencséjét: sikerült bekerülnie a híres Perregeaux bankházba. Miután elvette feleségül a tulajdonos leányát, befolyása egyre nőtt, mígnem 1806-tól kezdve már egyedül irányította a bankház egész tevékenységét. Az 1800-ban megalapított Francia Banknak ő volt az ötödik legnagyobb részvényese. Lafitte tekinthető az első igazi modern bankárnak Franciaország történetében, így ő képviselte hosszú évtizedeken át a dinamikus gazdasági fejlődést, a modernizációt. Politikai szimpátiái a restauráció időszakában a liberálisok soraiba vitték. A júliusi forradalomban kiemelkedő szerepet játszott, így senkit sem lepett meg, hogy Lajos Fülöp őt bízta meg második kormányának megalakításával (1830. november – 1831. március). Valamennyi megoldásra váró kérdés közül a letűnt rendszer minisztereinek pere volt a legkényesebb. Hárman közülük elmenekültek Franciaországból, a többi négyet börtönbe vetették. A kormánykörök és a nemzetgyűlés képviselői mérsékletre hajlottak, velük szemben a párizsi nép bosszúra vágyott. Különösen X. Károly utolsó miniszterelnöke, Polignac volt gyűlöletes a forradalmat kirobbantó júliusi rendeletek kiadása és a sortűz miatt. „A vért vérrel kell lemosni” – ez a jelszó járta akkoriban. Október 17–18-án a tömeg a Vincennes-erődhez vonult, hogy kikényszerítse a parancsnoktól a foglyok kiadását. Ezek

a megmozdulások nem jártak sikerrel. A perben végül életfogytiglani börtönre ítélték a vádlottakat, amit Polignac esetében „polgári halállal” (polgári jogainak megvonásával) súlyosbítottak. (1836-ban amnesztiával szabadult.)

Lafitte és a király közt nem okozott meghasonlást ez az ügy, a Palais-Royal hívös falain belül az utcai tüntetések napjaiban is nyugodt légkör uralkodott. A következő hónapokban azonban lényegesen változott a helyzet annak következtében, hogy a miniszterelnök engedményeket tett a baloldálnak. A király – hogy megnyugtassa a konzervatívokat – 1831 márciusában leváltotta Lafitte-et és Périer-t nevezte ki a helyére.

Az új monarchia megalapozása azonban korántsem ért véget az ismeretett intézkedésekkel és személyi változásokkal, ellenkezőleg, az igazi próbatételekre csak ezek után, az 1831 és 1834 közti időszakban került sor. Mindenekelőtt a lyoni selyemszövő munkások két felkelése (1831 és 1834) jelentett komoly erőpróbát. Lajos Fülöp 1831-ben a Dalmácia hercege címet viselő Jean Soult bízta meg a felkelés elfojtásával. (A marsall az austerlitz-i csatában, Napóleon spanyolországi hadjáratában tüntette ki magát. 1830-tól 1832-ig hadügyminiszter volt.) Az uralkodó azon a véleményen volt, hogy az adott pillanatban az egész ügynek egyetlen kulcskérdése van: beengedik-e a felkelt munkások a királyi hadsereget Lyonba. Ha ezt megtagdnák, „elkerülhetetlen lenne a bekerítés, a blokád és a támadás, következésképpen ki kellene hirdetni az ostromállapotot – írja november 29-én éjjel a marsallnak. Ha ellenben kardcsapás és feltételek nélkül megnyílnának Lyon kapui, ahogy remélem és hiszem, s főként ahogy nagyon óhajtom, ha csapataink úgy vonulnának be oda, hogy nem kéne újra ontani a drága francia vért, fölöslegesnek tartanám az ostromállapotot.” Természetesen meg kellene tenni bizonyos intézkedéseket, így például a lefegyverzést. „Szükség lesz szigorra, főként a műszaki századok és olyan katonai személyek esetében, akik elhagyták a zászlót és Lyonban maradtak. Önnek mégis tudnia kell, hogy amikor én szigorúságot mondok, nem kivégzésekről akarok beszélni... A jó politika: okosnak lenni gyengeség és szilárdnak lenni erőszak nélkül.”³²

A második lyoni felkelésről, amelyre 1834 március-áprilisában került sor, többek közt Adelaide-nak Talleyrandhoz intézett, a friss hírek hatását hűen tükröző beszámolóiból tájékozódhatunk. „Csapataink minden állást a kezükben tartanak, azonban mindig félek e győzelmektől, annyi szerencsétlen esik áldozatul. A felkelők visszavonultak, be vannak kerítve néhány szűk utcában, kényre-kedvre ki vannak szolgáltatva. Lehetetlen, hogy tartsák magukat.” Ez a levele április 11-én kelt, két nappal később azt közli a herceggel, hogy „éppen most kaptunk táviratot Villafrancából, amelyet Lyonban adtak fel 12-én éjjel 11-kor, amelyben az a vigasztaló hír áll, hogy mindennek vége van. Félni kell a hasonló győzelmektől, de ez nagy horderejű a közrend, valamint szép és jó hazánk jövője szempontjából. Következményei hatalmasak!”³³

A két levert lyoni munkásfelkelés közé esett egy másik lázadás, ez azonban nem vidéken, hanem magában Párizsban tört ki és jellegében is különbözött a másik kettőtől. Történelmi tény, hogy a diktatúrák általában a tekintélyuralmi rendszerek félnek bizonyos közismert személyek temetésétől, mert ezek alkalmat kínálnak tüntetésekre, mi több, lázadásokra, de legalábbis a fennálló rendszerrel való szembenállás kifejezésére. A liberális szellemiséget sugárzó júliusi monarchiának még nem lehettek tapasztalatai ezen a téren, így

történhetett, hogy a járványos betegségben 1832-ben elhunyt tábornok és politikus, Maximilien Lamarque gróf temetése a kormány által nem várt fordulatot vett. Az ő személye kiválóan alkalmas volt arra, hogy koporsója köré gyűljenek össze a rendszer ellenzéki elemei. Mivel Napóleon tehetséges tábornoka volt, s a 100 nap idején a császár rábízta a Loire-hadsereg parancsnokságát, neve igen jól csengett bonapartista körökben. Kiváló szónokként is híres volt, értett ahhoz, hogy a nép nyelvén szóljon. A lelkük mélyén pacifista burzsoáknak is óhatatlanul a régi dicsőség jutott eszükbe, ha meghallották a nevét. Ilyen előzmények után érthető, hogy június 5-én nagy tömeg gyűlt össze a végtisztesség megadására. A tömegben elvegyültek fiatal emberek, egyetemisták, lengyel és olasz politikai menekültek, a párizsi népi társaságok agitátorai, egyszóval mindazok az elemek, akik képesek egy adott jelre mozgásba hozni a tömeget. A párizsiak elképesztő gyorsasággal tudnak barikádokat emelni a klasszikus építőanyagból, a kockakőből, s hamarosan a lázadók kezébe került a Szajna jobb- és balparti kerületeinek jelentős része. Bizonyára voltak – nem is kevesen –, akik a júliusi forradalom napjainak újjáéledését akarták látni Párizsban. Azonban a csapatok engedelmessé váltak parancsokra, a nemzeti gárda egységei szintúgy, ráadásul a munkásság zöme sem válaszolt a lázadásra szító felhívásra. Másnap, 6-án, a lázadók visszaszorultak a Saint-Merry kolostort övező girbegurba utcácskába, ahol hősiezen harcoltak. A következő évtizedekben a republikánusok megünneplik majd az elődjeiknek tartott saint-merry-i barikádharcosokat. Közel 800 halott és sebesült maradt a kövezeten.³⁴

A köztársaság eszméjének továbbélése – előbb lappangva, később nyíltabban, de mindig csupán egy törpe kisebbség által képviselve – mindkét monarchia (Bourbon és orleans-i) évtizedeiben kimutatható. Kis példányszámú újságok is terjesztették, így a *Revue républicaine* (1833–35), amelyeket a rendszer még nem tartott veszélyesnek éppen kis elterjedtségük okán. Bonyolítja a helyzetet a legkülönfélébb eredetű és színezetű szocialista iskolák megjelenése, ezek helyenkénti és időleges összefogása a republikánusokkal. Egyetlen példa: Marseille-ben az ottani saint-simonisták hatása alatt 250 munkás ünnepelte meg 1833-ban a Bastille bevételének napját. Érméket terjesztettek az ismert jakobinus forradalmárok, Jean-Paul Marat és Maximilien Robespierre képmásaival. Divat lett vörös (frigiai) sapkát viselni. Az ellenzékiiségnek olyan lármás kifejezési formái is voltak, mint a rendszer prominens személyiségeinek háza előtt rendezett macskazene, zavargások színházi előadásokon és más effélék. Nyilvánvalóan helytelen lenne eltúlozni ezeknek az epizódoknak a jelentőségét, de figyelmen kívül hagyni sem szabad azokat, hiszen lényegüket tekintve az új rendszerben való csalódást, a republikához való hűséget fejezték ki forradalmi reminiscenciák segítségével.³⁵ Hogy a kormány sem nézte tétlenül az ilyen fajta előjelek gyarapodását, mi sem bizonyítja jobban, mint az 1834 márciusában a nemzetgyűléstől kieszközölt törvény, amely betiltotta az összes egyesületet, még azokat is, amelyek nem tartottak rendszeresen üléseket és csoportjaik taglétszáma nem haladta meg a 25 főt. Előbb Lyonban, április 13-án Párizsban, a város központjában jelentek meg ismét barikádok. Az események sorából a Transnonain utcai vérengzés emelkedik ki, ezt őrizte meg leginkább a republikánus emlékezet – és Honoré Daumier-nak köszönhetően a képzőművészet is.

Az 1834. áprilisi napok jelentették a köztársasági felkelések utolsó nagy hullámát. A nyílt megtorlást részben a hallgatás csendje, részben egyes vezetőik, mint például Eugène Cavaignac külföldre menekülése követte.

Volt azonban még egy veszély a rendszerre nézve, amelyre Metternich herceg, osztrák államkancellár hívta fel Lajos Fülöp figyelmét párizsi követének, Apponyi grófnak a közvetítésével. Üzenetének közvetlen oka Napóleon és Mária Lujza fia, a reichstadi hercegnek ügye volt, aki 1832. július 22-én meghalt. „Kérem önt, hogy figyelmeztesse a királyt arra a személyre, aki a reichstadi herceg örökébe lép. A herceg elhalálozásának napján az ifjú Louis Bonaparte úgy fog tekinteni önmagára, mint akinek elhivatottsága van a Francia Köztársaság élére állni.”³⁶

Ha Lajos Fülöp mérleget készített uralkodásának első öt esztendejéről, a látszat szerint elégedett lehetett: valamennyi ellenségét, tehát a Bourbonházat támogató legitimistákat, a köztársaságiakat és a bonapartistákat maga alá gyűrte és elfojtotta a születőben lévő munkásmozgalom első, ösztönös dühkitöréseit. Érdekes megemlíteni ebben az összefüggésben, hogy nőtestvére, Adelaide több megértést és szánalmat tanúsított a lyoni felkelők, mint az 1834-es párizsi republikánusok iránt. „Amikor tegnap írtam önnek, kedves hercegem, még nem sejtettem, hogy néhány órával később barikádok emelkednek Párizs egyik szögletében – írja Talleyrand-nak 1834. április 14-én. Ez csak egy csapda, hogy gyilkosságokat kövessenek el. Ez gyilkosok és fékevesztett gyávák bandája Párizsban.”³⁷ (A levél további részében kifejezi azt a reményét, hogy a képviselők energikus rendszabályokat hoznak hasonló terrorcselekmények megelőzésére.) Ennek a jelenségnek az lehet a magyarázata, hogy mind Adelaide, mind pedig a király az 1792-ig visszanyúló köztársasági mozgalomban látták a fő veszélyt, nem pedig a komoly politikai erőt még nem képező lyoni munkások éhséglázadásaiban. Ami viszont kétségbevonhatatlan tény: véget ért a polgárkirályság történetének első, „alapozó” időszaka, hogy megkezdődjék a második, a monarchia eredményeinek megszárdítása. Ez a fordulat elkerülhetetlen volt, egy rendszer csak rövid ideig őrizheti meg születésekor mutatott Janus-arcát, az egymást követő belpolitikai válságok megoldása során a királyság rákényszerült a nyílt színvállásra. Rendkívül érdekes az a statisztika, amelyet egyik életrajzírója, de la Gorce állított össze a Lajos Fülöp elleni merényletekről, hangsúlyozva, hogy az egész 19. században nem akadt még egy uralkodó, akinek a személye oly nagy mértékben ki lett volna téve az életveszélynek. Az elsőt még 1832-ben követték el ellene; 1835. július, 1836. június és december, 1840. október és 1846. április a következő merényletek dátumai. Ebből az adatsorból (nem számítva a legelső) csupán egy tárgyilagos következtetés adódik, jelesül, hogy a merénylők akkor tűntek fel, amikor nem volt több lehetőség tömegmozgalmak kialakítására, még kevésbé felkelések kirottatására. Perdöntő e tekintetben, hogy éppen a 30-as évek közepére, vagyis a rendszer megmerevedésének kezdetére jut három merénylet. És akkor még nem is szóltunk azokról, amelyek a kivitelezés stádiumába jutottak ugyan, de a rendőrség felfedte és megakadályozta őket.³⁸ Lajos Fülöp tehát megvalósította a társadalmi békét, ám ez nem jelentette saját biztonságát.

E második periódus vezető politikusa és államférfia, a rendszer „erős embere”, a francia lexikonok meghatározása szerint az „ország igazi gazdája” az a François Guizot, aki mellesleg történetíróként is kiemelkedőt alkotott. 1815 után az alkotmányos monarchisták „doktrinér” csoportját vezette. Ő is szerepet játszott X. Károly megbuktatásában; a júliusi monarchiában több ízben miniszteri tárcát kapott, előbb közoktatási- (1832–37.), majd külügyminiszter volt (1840–47.), és mindössze egy évig (1847–48.) ült a miniszterelnöki bársonyszékben, mégis az ország minden polgára benne látta az állam első emberét. Különböző időpontokban jelszószerűen fogalmazta meg programját. „Csak a rend segítségével van igazi haladás”, „a társadalomnak arra van szüksége, hogy megszervezze önmagát és újra rátaláljon a rend ama elveire, amelyeket régen elvesztett”; „aki Franciaországot akarja szolgálni, annak el kell fogadnia minden felsőbbiséget, újakat és régieket egyaránt, bármi legyen is a nevük és a jellegük.” És végül: „Nekünk új társadalmat, új intézményeket és egy új dinasztiát kell alapítanunk.”³⁹ Konzervatív politikai meggyőződése főként két területen érvényesült, a választójog kérdésében és a szociális reformok szükségességének megítélésében Hajthatatlan merevséggel szegült szembe minden olyan kísérlettel, amelyik az igen szűkkörű cenzusos választójog kiszélesítésére irányult. Úgyszólván nincsen olyan kézikönyv, ahol ne olvashatnók híres-hirhedtté vált kijelentését a választójogot kérelmező nagyiparosok küldöttsége előtt: „Gazdagodjanak uraim és lesz választójoguk!” A társadalmi problémák iránti közömbössége abból táplálkozott, hogy lebecsülte a „negyedik rend” törekvéseiben a fennálló rendre leselkedő veszélyeket. Nyilvánvalóan arról sem vett tudomást, hogy a „szocializmus” szó éppen a júliusi monarchia másfél évtizedes fennállása alatt honosodott meg a francia nyelvben. Guizot-nak ezért az érzéketlenségéért a rendszer a létével fizet majd az 1848-as forradalomban.

Egyelőre azonban – az 1830–40-es évek fordulóján – még minden rendben lévőnek látszott. A gazdasági élet szépen fejlődött, az ipari termelés 18 év alatt megkétszereződött, elmúlt a nagy politikai megrázkódtatások ideje, az ipari vállalkozók méltatlankodó mormogása és a passzivitásra kényszerített népboldogítók és szocialisták fogcsikorgatással kísért önmegvalósító kísérletei nem zavarták meg a mindenható miniszter és uralkodója álmát. Ezek voltak a szép napok mindkettőjük számára. Egymást érték a bálók Compiègneben, Fontainebleau-ban, a Tuileriákban. A király és a nép nagy reményeket táplált az intelligens, liberális hírében álló trónörökös iránt, akit egy német hercegnővel házasítottak össze. A sors azonban másként rendelte. 1842-ben a megvadult lovak elragadták a trónörökös kocsiját, ő kiesett belőle, és a halálosan megsebesült herceg egy neuilly-i vendégfogadóban a földre terített matracon – a halotti szentség felvétele után – kilehelte lelkét, miközben családjának tagjai előtte térdelve imádkoztak.

Nem kerülhető meg az a kérdés, milyen volt Guizot és Lajos Fülöp kapcsolata, amikor a polgárkirály csillaga delelőjén állt? Nyilvánvaló módon összekapcsolta őket a rend, a törvényesség tisztelete és az elszánt akarat a jobbról és balról jelentkező szélsőségek visszaverésére. Egyik, 1840-ben írt levéltöredékében (feltehetően valamelyik külföldi rokon uralkodóhoz intézte) Lajos Fülöp összefoglalta a helyes kormányzás bölcselétét. „A legjobb módszer a forradalmi kísérletek leszerelésére abban áll, hogy a népeket odakötjük a

kormányokhoz, amelyek őket kormányozzák. Mert bizonyosra vehetjük, hogy ha ezt elérjük, ezek a kísérletek megszűnnek, miután kitervelődik igen gyorsan elvesztik kedvüket és reményeiket, hogy magukkal tudják ragadni a tömegeket, amelyek támogatni fogják őket. A nemzetek leginkább az önkényuralomtól félnek és mindenütt azt kívánják, hogy a törvény uralma váltsa fel, s a törvényes rend védelmezze meg őket a hatalom megbízottainak törvénytelen zaklatásaitól.”⁴⁰ Nem nehéz felismerni ezen intés mögött a Guizot-val közösen meghonosított kormányzási módszert.

Persze azért nem volt felhőtlen az együttműködésük. Guizot-t zavarta, hogy királya óriási összegeket költött Saint-Cloud, Versailles, Fontainebleau és más kastélyok szépítésére. Lajos Fülöp egyik bizalmasának, de Sainte-Aulaire-nak a jegyzetei közt egy érdekes feljegyzés maradt fenn. „Egyik nap Guizot azt tanácsolta neki, hogy évi 3 millióra csökkentse az épületekre szánt kiadások összegét, ezen a módon helyre lehetne állítani a költségvetés egyensúlyát és az ő lelki békéjét. A király így válaszolt miniszterének: 'Utálom a háborút. Nem szeretek sem kártyázni, sem vadászni. Nincsenek szeretőim. És ön tudja Guizot, hogy mi lenne, ha gazdaggá tenném kegyenceimet! Én csak azt akarom, hogy dolgozzanak a munkások, bátorítani akarom a művészeteket, szép emlékműveket akarok hagyni Franciaországra. Ezek az én bolondságaim. Elődeim szenvedélyei néha kevésbé voltak ártatlanok!’⁴¹

A júliusi monarchia lényegét két szóval fejezték ki: „Juste Milieu”, „arany középszer”. Thiers erről a következőképp nyilatkozott egyik 1837-es beszédében:

„Az arany középszer iránti vonzalomnak kettős gyökere van: egyrészt a fáradtság, másrészt a szélsőséges álláspontoktól való irtózás. Egész Európa így van ezzel, elfáradt, és hasonlóképpen undorodik a végletes gondolkodástól... Európában 50 éven át forradalmak voltak; e földrész megismerte az emberi gondolkodás összes szélsőségét, ezért természetesen a középutat keresi.”⁴² Amikor a kereskedelem képviselői a politikai zavarok által okozott gazdasági károkról panaszkodtak a királynak – ez 1832-ben történt –, ő azt válaszolta, hogy „a belső béke meghozza önöknek a prosperitást és meg fogja javítani a munkásosztály sorsát.”⁴³

Csak semmi megfontolatlanlás, semmi zűrzavar és legfőképpen béke,... béke mind az ország határain túl, mind a belhonban – valahogy így lehetne összegezni ezt a mentalitást. Az országban uralkodó közhangulatot a legszellemesebben Alphonse Lamartine, a Gironde történetírója fejezte ki egyik beszédében: „Franciaország unatkozik.”⁴⁴

Igen, Franciaország lakói unták a langymeleg középszert, s mindene-előtt az ország külpolitikájának visszafogottságát. Algéria kezdődő meghódítása nem kárpótolta a gloire és a grandeur szellemében felnőtt nemzedékeket az európai nagy politikában tanúsított passzivitásért, a nagy történelmi ellenfelek, Anglia és a cári Oroszország előtti időnkénti meghunyászkodásokért. Az orléans-i ház jelenlegi feje, Párizs grófja is úgy vélekedik, hogy „a legnagyobb szemrehányás, amivel a franciák Lajos Fülöpöt illették, az ő háborúellenessége volt.”⁴⁵ Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy közömbös volt számára országának dicsősége, az európai hatalmak közt kivívott (kivívandó) helye. Csupán arról van szó, hogy a nemzeti büszkeség forrását ő nem a kard által szerzett és nagyon is kétes értékű hódításokban, hanem a gazdasági fejlő-

dés eredményeire alapozott előrehaladásban jelölte meg. Erre emlékeztetett 1847-ben a felsőházban elmondott rövid beszédében is. „Önökkel együtt engem is büszkeséggel tölt el, hogy Franciaország végre elfoglalja azt a magas társadalmi pozíciót, amely a sajátja. Ez utóbbinak legfőbb biztosítéka az a tiszteletre méltó példa, amit a többi nemzetnek mutat az őt irányító törvények maradéktalan végrehajtásával, valamint gyors fejlődésével, az ország felvirágoztatásával, amit a nyugalom és a megfontoltság tesznek lehetővé.”⁴⁶

Bárhogy is érvelt azonban, egy valakivel sosem tudott megküzdeni: a nagy császár, I. Napóleon fölébe magasodó hatalmas árnyékával. Már uralmának legelején küszködött a nemzeti dicsőség bonyolult problémáikával, erről tanúskodik az a beszélgetés, amely Lamarque tábornok temetése után, 1833. június 5–6-án zajlott le, de amelynek a szövegét a király csak egy évvel később diktálta le. E beszélgetésben rajta és Lafitte-en kívül még két képviselő, François Arago és Odilon Barrot vett részt.

„– Király: Nemzeti dicsőség! nem voltam felkészülve szemrehányásokra ezen a ponton. Úgy gondolom, egész életemben és minden alkalommal ezt védelmeztem. Nem értem, hogyan lehet azzal vádolni az én kormányomat, hogy nem tartotta fenn állandóan és energikusan a nemzet méltóságát. Dehát az ifjúság dicsőségre vágyik, mondják önök; de hiszen én is ezt akarom az ő javukra, Franciaország javára, azonban nem kívánom feláldozni e tiszteletre méltó becsvágynak Franciaország békéjét és nyugalomát, Európa békességét, a társadalmi rend megőrzését, továbbá az emberi nem boldogságát. Barrot úr, félek, hogy azok a rajongó elmék, akikről beszél, mindenekelőtt azt akarják, hogy Franciaország lángba borítsa egész Európát.

– O. Barrot: Mi attól félünk, hogy ön illúziókba ringatja magát a vesztély nagyságát illetően. Azt gondoljuk, hogy igen nagy a baj.

– Király: Nem osztom ezt az álláspontot. Az a véleményem, hogy a nemzet nagy többségének elege van egyes újságok gúnyirataiból.

– O. Barrot: Sir, ne tévessze meg önmagát e tekintetben. Van elégedetlenség, amely onnan ered, hogy mi inkább akartuk folytatni a restauráció művét, mint új, vagyis teljesen nemzeti alapon létrehozni Július kormányát.

– Király: Én mindig nemzeti érzésű voltam. Soha nem törtem mohón a hatalomra. Uraim, önök ismernek engem, így tudniuk kell, hogy én csakis azért fogadtam el a trónt, hogy feleljek a nemzet hívó szavára és megmentssem olyan szerencsétlenségtől, amelynek ki lett volna téve visszautasításom esetén. Biztos vagyok abban, hogy az a mód, ahogy én felléptem a trónra, eléggé különbözik a restaurációtól ahhoz, hogy jogom legyen csodálkozni az ön által alkalmazott összehasonlításon.

– O. Barrot: Igen, Sir, azonban olyan vélemény alakult ki az országban, hogy túlságosan sok kíméletet kapott az elbukott párt.”⁴⁷

Úgy tűnik, a beszélgető partnerek nem tudták meggyőzni egymást a maguk igazáról, de talán nem is ez a döntő, hanem Barrot-nak az a mondata, hogy a nemzet csalódott várakozásában, mert az új monarchia nem a nemzeti elv jegyében szerveződött.

A király megadta a császárnak, ami megillette: 1840-ben sor került Napóleon hamvainak hazaszállítására. Unokahúgának, Leuchtenberg hercegnőnek a következőket írta május 30-i levelében: „Nagyon boldog vagyok, hogy nekem jutott osztályrészül visszaadni Franciaország földjének annak az

embernek a maradványait, aki annyi dicsőséggel gyarapította történelmünket, és körülvenni Napóleon császár síremlékét mindazzal a tisztelettel, amely megilleti őt közös hazánk részéről.”⁴⁸

Napóleon hamvainak hazahozatalát azonban nem a király, hanem az 1840 márciusában kinevezett miniszterelnöke és külügyminisztere, Thiers rendelte el. Maga a kinevezés engedmény volt a nacionalista erőknek, és Thiers nem is érte be ezzel a jelképes gesztussal, hanem erőteljesen beavatkozott az 1830-as években kiéleződött keleti válságba. Ennek lényege az volt, hogy Mohamed Ali – 1806-tól Egyiptom alkirálya – reformjaival, dinamikus hadseregfejlesztésével gyakorlatilag függetlenné tette országát a török Por-tától, sőt 1839-ben megverte a támadó török hadsereget is. A keleti kérdésben érdekelt nagyhatalmak nem maradhattak közömbösek, lényegében kollektív fegyveres támogatást ígértek a török szultánnak. Az apró termetű Thiers, aki Mohamed Alit támogatta, merész lépésre szánta el magát: bejelentette, hogy fegyverrel száll szembe azokkal a hatalmakkal, amelyek Egyiptomot erőszakkal kívánják térdre kényszeríteni. A lényegét tekintve ez esetben angol–francia gyarmatpolitikai érdekellentétéről volt szó. Az angol külügyek irányítása a múlt század egyik nagy államférfijának, Henry Palmerstonnak a kezében volt. Ő a válság tetőpontján nyíltan kifejtette a londoni francia követnek, hogy mit várhat Franciaország az angol kormánytól. „Önöké Algéria; ezen túl, a keleti parton nincsen más, mint a gyenge tuniszi és tripoliszi régensség. Ha Mohamed Ali, aki az önök ügyfele és védenca, mindenható lesz Egyiptomban és Szíriában, önök egy csapásra az egész mediterránum urai lesznek. És mi éppen ezt nem akarjuk.”⁴⁹ Ez világos beszéd volt, és Palmerston nem maradt meg a szavaknál: júliusban a nagyhatalmak meg egyeztek egy Egyiptomnak szóló közös ultimátumban, októberben pedig már a fegyverek érve következett. Ami magát a francia királyt illeti, több ízben tárgyalt a párizsi angol követség vezetőivel, előbb Henry Bulwer titkárral, később magával a követtel, Lord George Granville-lel. Panaszkodott Bulwernek, hogy túl nagy titkolózás veszi körül a szerződést, majd kifejtette, hogy milyen nehézségekkel kell szembenéznie. „Ő fél, vagy tetteti a félelmet, hogy nem lesz könnyű megtartani a békét – írja Bulwer miniszterének július 27-én. Igaza volt, amikor azt hitte, hogy Thiers el akarja fogadtatni vele a háborút, ám ebben az esetben nagyon kényes helyzetbe kerülne.”⁵⁰ Thiers harcias fellépésének azonban nagyobb volt a füstje, mint a lángja, vereségét belátva október közepén benyújtotta lemondását. „Utóda, Guizot, a másik történetíró nem sokat adott a dicsőségre, és a francia érdekeket Belgiumban is, Egyiptomban is veszni hagyta.”⁵¹

A francia nacionalizmus kérészetű fellángolása tehát semmilyen kézzelfogható eredménnyel nem járt, sőt tőzsdebotrányt idézett elő. Az ellenzéki lapok is fokozták a kormányzat elleni támadásaikat, amire az utóbbi a *National*, a *Charivari* és más orgánumok elleni sajtóperekkel válaszolt.⁵² Ennek a kalandnak a tanulságait levonva a júliusi monarchia hátralevő időszakában már nem került sor jelentősebb külpolitikai kockázatvállalásra. Ebben nem kizárólag Palmerston rendkívül ügyes, kezdeményező és a döntő pillanatokban határozott erőt felmutató külpolitikai irányvonalának, hanem minden oroszok cárjának, I. Miklósnak, pontosabban a tőle való félelemnek is szerepe volt. „Miklós személyes gyűlölettel viseltetik irányomban – mondta Lajos Fülöp

Apponyi grófnak egy beszélgetés során. Kereste és megtalálta a legjobb módszert hatalmam megdöntésére: felbomlasztani szövetségemet Angliával. Ennek a perfid vállalkozásnak Brunow volt az eszköze, Palmerston rosszakarata pedig a cinkosa. Önök, osztrákok és poroszok, félelemből Oroszország mellé álltak. Ha másról lett volna szó, bosszút álltunk volna Franciaország zajos helyeslésétől kísérve. Nem tettem. Ön ismeri az én jeligémet Miklós cár rossz módszereivel kapcsolatban: Ignoramus.”⁵² A polgárkirály félelmét túlzottnak is minősíthetnénk, szubjektív állásfoglalásnak, azonban a tények az ő igazát bizonyítják. A júliusi forradalomról augusztus 19-ig a szentpétervári újságokban egyetlen sor sem jelenhetett meg, ahogy az ottani brit követ jelentette. Ugyanakkor két nappal korábban új sorozást rendeltek el az orosz hadseregbe; minden orosz állampolgárnak el kellett hagynia Franciaországot; a franciák nem kaphattak beutazási engedélyt Országba; végül megtiltották a trikolor bármilyen formában történő használatát. Lord William Heytesbury követet természetesen úgy informálták, hogy a hadsereg létszámának növelése nem függ össze a párizsi eseményekkel, és az orosz alattvalók visszahívása is egyszerű övintézkedésnek minősül. A cár a vele folytatott beszélgetés során őszintén megnyilatkozott: „Legjobb meggyőződésem szerint sosem fogom másnak tartani az orléans-i herceget, mint trónbitorlónak – jelentette ki I. Miklós. Mindazonáltal nincs szándékomban beavatkozni, hacsak Franciaország nem tesz kísérletet arra, hogy széjjelszórja forradalmi doktrínájának magvait más országokban, vagy hadseregét határain túlra vezesse.”⁵³ Lajos Fülöpnek tehát minden oka megvolt arra, hogy nagy gonddal elemezze az orosz fővárosból kapott értesüléseket.

* * *

Vessünk most egy pillantást a király hétköznapjaira, szokásaira, munkamódszerére, családjával fenntartott kapcsolatára. Kalauznak bízvást elfogadhatjuk a politikai foglyok érdekében szót emelő királyi társaság vezetőjét, Appert-t, aki 1846-ban jelentette meg (Belinben németül is) memoárjait. Tíz évet töltött el Lajos Fülöp udvarában, memoárjainak is ezt a címet adta. A bennfentesek jól értesültségével avatja be olvasóját az uralkodó intimitásaiba. Későn feködt és korán kelt, napi négy óránál többet nem aludt. Toalettjére nagy gondot, de kevés időt fordított. Ritkán fordult elő, hogy megjelent családjá közös reggelijénél, általában 10–11 óra tájban vittek be neki egy tálcán szerény reggelit. Trónra lépése óta már nem volt ideje arra, hogy a közönséges leveleket is elolvassa. Neki csak a fontos küldeményeket mutatták meg, ezekre, ha nem is az összesre, ő írta meg a választ. Könnyen írt, már fiatal éveiben hozzászólt a pontos munkabeosztáshoz, így nem okozott nehézséget, hogy eleget tegyen sok irányú kötelezettségeinek. A miniszterei által hozott jelentéseket, tervezeteket és kinevezéseket a király kabinetjének íróasztalára tették, aki, ha ideje engedte, elolvasta, elemezte, végül aláírta az előterjesztéseket. Heti 2–3 alkalommal elnökölt a minisztertanács ülésén, néha többször is a körülményektől függően. Appert uralkodásának első hat évében minden áldott nap látta királyát, amint közügyekkel foglalkozott, fogadta a départment-ok küldöttségeit, elutazott a családjával vidéki kastélyába, csapatokat szemlélt meg, vagy éppen külföldi uralkodó udvarában tartózkodott. Rendszeresen olvasta mind a francia, mind a külföldi lapokat és főbb műveket.

Mivel több nyelvet bírt, a követekkel anyanyelvükön szokott beszélgetni. Ismerte más országok szokásait, vívmányait, erkölcsi felfogását, ami magától értetődően meghittebbé tette a velük folytatott társalgást. Korát meghazudtoló módon friss volt a gondolkodása, és a munka sem fárasztotta el, bár hosszú és kimerítő órákat töltött el minisztereivel, hogy megegyezésre jusson velük. Szoros munkarendje ellenére állandóan figyelemmel kísérte családjá minden tagjának tevékenységét. Apai tekintélyét senki nem vitatta el, azonban ezt gyengédséggel, figyelemcséggel valósította meg, aminek következtében senki számára nem volt terhes. A hercegek és hercegkisasszonyok között teljes volt a harmónia.

Az udvaronc külön is kiemelkedőnek tartotta Madame Adelaide szerepét az udvari életben, hangsúlyozva, hogy birtokában volt minden titoknak és nagyon sokszor tapasztalhatta, hogy eszességével és energiájával kisegítette bátyját nehéz helyzetekben.

A király előszeretettel emlékeztette gyermekeit arra, hogy mennyi erkölcsi haszna származott svájci tartózkodásából, amikor értelmiségi munkát végzett.

Appert bőbeszédű és Lajos Fülöpre nézve hízelgő elbeszélését olvasva szinte önkéntelenül működésbe lép a forráskritikára való készítés. Hiszen 1846-ban jelent meg, feltételezhető célja az uralkodó tetszésének elnyerése volt. És mégis: jellemzéseinek többsége hitelesnek tekinthető, mert pusztán lélektani szemszögből nézve is valószínűnek látszik, hogy Lajos Fülöp királyként sem felejtette el hosszú „hercegi” életének megpróbáltatásait, és sokat megőrzött hajdani egyéniségéből.

Rendkívül mulattató a karrieristák nyüzsgésének rajza. Appert nagy jártasságot szerzett megfigyelésükben már a Bourbonok 1815-ös visszatérésekor. „Láttam a napóleoni Birodalom magas méltóságait, akik fehér kokárdát tűztek a kalapjukra, liliomot a gomblyukba. Nem tudták, hogy milyen eszközt alkalmazzanak vagyonuk viszaszerzésére, állásuk megtartására. Az egyik leg-híresebb marsall nem pirult el, amikor a vallás maszkját magára öltötte és közszemlére tette ájtatosságát, ami sohasem volt a szívében. Láttam őt körmenetben, viaszgyertyát tartva kezében lakájokkal körülvéve.”

Július után sem volt ez másképpen. Appert tíz éven át főtítkára volt a keresztény morál őrzésére hivatott társaságnak Guizot elnöklete alatt. Amíg hatalmon volt, Guizot-t bálványozták, azonban mihelyt kegyvesztett lett, elkezdtek vádolni, s „a rágalmazás nyelvezete nem volt többé elég ahhoz, hogy támadják, új szavakat kellett kitalálni, a legélesebb fenyegetéseket megfogalmazni. Ez az ember soha többé nem kerülhet hatalomra, jelentették ki az udvaroncok. Ez egy politikáló jezuita, mint miniszter gőgös, hiú, merész és bosszúvágyó. Nem, nem, örültség lenne újból visszahelyezni ezt az embert a hatalomba. Monsieur Thiers, ő igen, neki kell vezetnie az alkotmányos Franciaország ügyeit, merthogy ő független szellem, gyűlöli a külföldet. Kétértelműség nélkül áldozza magát a közszabadságnak, óriási tehetsége folytán – erről a szöszéken tesz tanúbizonyságot – rendkívüli, mondhatjuk: nélkülözhetetlen államférfi.”

Appert őszinte felháborodása ellenére (vagy éppen ezért) igen érzéketesen írja le a hízelgők kórusát, akik Périer-t, Lafitte-ot, Charles-Victor Broglie herceget és a többieket ugyanilyen módon zsongták körül, nem

ismerve mértékelt a tömjénezésben. „Nincs nála nemesebb és nagyobb jellem. Egész Európa tiszteli szilárdságát.” (Périer) „A Király boldog, hogy miniszterelnöke a nép barátja, a nagylelkű citoyen, aki a fejét és vagyonát kockáztatta 1830 győzelméért... Az abszolút uralkodók reszketnek palotáikban és boldogok lehetnek, hogy nem vesszük vissza a rajnai tartományokat.” (Lafitte) „Gondolja meg – mondja egy udvari gróf, hogy de Broglie herceg fényes származású, vagyona óriási, s rendkívül nagy befolyása van a külföldi arisztokráciára. Ez benne látja a biztosítékot arra nézve, hogy Franciaország intézményei fentmaradnak úgy, ahogy vannak.”⁵⁴ Szerzőnk látta új miniszterek érkezését, amint a kapusok és inasok nagy szolgálatkészséggel nyitogatták előttük az ajtókat és mély tisztelettel köszöntötték az új nagyságokat. Ezek a szolgák a kifejezett tilalom dacára időnként egy-egy kérvényt csúsztattak a miniszter kezébe, aki az előszobában kegyeskedett tudomást venni annak tartalmáról. Appert ismert egy olyan inast, aki annyira arcátlanul kérelmezett mindazoknál, akik a királyhoz, a királynéhoz, vagy akár a hercegekhez érkeztek, hogy egy idő után protekciója többet számított, mint a felsőház bármely tagjéé.

A politikai szélkakasok örök forgásának minuciózus ábrázolása egyszerre szórakoztató, elszomorító és tanulságos.

* * *

Már csak a bukás bemutatása van hátra. A köztörténet jól ismert tényeire éppen csak utalok: az 1840-es évek elején bekövetkezett gazdasági fellendülés (elsősorban a vasútépítés) lendülete nemcsak megtorpant, hanem 1847-ben válságba torkollott; 1846-ban rossz termés, árvíz a Loire mentén; 1847-ben a munkanélküliek száma elérte a 800 ezret. A politika vastörvénye mozgásba hozta az összes ellenzéki erőt, amelynek élén a születőben lévő gyárak tulajdonosai, pontosabban az ő érdekeiket megjelenítő képviselők és intellektüelek álltak. (Nem az utókor véleménye, több francia kortárs is leírta, hogy a júliusi monarchiában a bankárok uralkodtak.) A „nyissunk ablakot” jelszó jegyében Barrot vezetésével kivitték a politikát a nemzetgyűlés épületéből – persze nem az utcára, hanem a polgár egész habitusának jobban megfelelő vendéglői fehér asztal mellé. Az első úgynevezett reformbankettet 1847. július 7-én tartották. („Reform a forradalom elkerülésére.”) A cél világos volt: a király támogatásával, mérsékelt liberális reformokkal elejét venni nagyobb megrázkódtatásoknak. Csakhogy időközben radikálisabb, mindenkéltt republikánus elemek is bekapcsolódtak a bankettagitációba s ez félreértetlenül megmutatkozott a hangnemműáltásban. Az utolsó, 1848. február 19-re tervezett bankettet a kormány betiltotta. A szervezők újabb dátumot tűztek ki – február 22. –, amely a forradalom kitörésének napja lett.⁵⁵

A sorsdöntő év minden bizonnyal 1847 volt. Nagy kérdés, hogy mennyire lehetett előre látni a robbanás bekövetkezését. Lord Normandy, Anglia párizsi nagykövete ezt írja: „1847 júliusában számos körülmény megrősítette bennem – akaratom ellenére – azt a meggyőződést, hogy mi itt, Franciaországban nagy megrázkódtatás előtt állunk.” Bár naponta feljegyezte az egyre szaporodó, baljós jelű értesüléseket, s őt állítása szerint nem lepte meg a februári forradalom kitörése, szem előtt kell tartanunk, hogy idézett feljegyzését egy évvel később, tehát már a forradalom hónapjaiban készítette.

Megbízhatóbbnak tűnik, mivel még 1847. november 7-én íródott, az a levél, amelyben François Joinville fejezte ki növekvő nyugtalanságát fivérének. „Azért írok, mert megzavarnak azok az események, melyek minden oldalról halmozódnak. Kezdek komolyan megijedni... A király rugalmatlan, kizárólag a saját véleményét hallgatja meg. Minden fölött az ő akaratának kell diadalmaskodni.. Nem tudom elképzelni, hogy a nemzetgyűlés ebben az évben ne nyisson vitát erről a rendellenes helyzetről, amelyben megsemmisült az alkotmányos fikció, és minden kérdésbe belekeverték a király személyét. Nincsenek többé miniszterek, a felelősségük nulla, minden a királyra hárul. Ő elérkezett abba a korba, amikor az ember már nem fogad el semmilyen észrevételt. Megszokta a kormányzást, szereti megmutatni, hogy ő kormányoz. Hatalmas tapasztalatával, bátorságával és összes kiváló tulajdonságával magyarázható, hogy bátran szembeszáll a veszéllyel, de ettől még nem szűnik meg létezni a veszély.” Világos beszéd, de a herceg még ennél is továbbmegy Lajos Fülöp elmarasztalásában „A nemzetgyűlés két házának összeülése előtt a belső helyzet pocsék, s a külső sem jobb. Mindez a király műve, egy olyan uralkodó vénségének a következménye, aki kormányozni akar ugyan, azonban nincs ereje ahhoz, hogy férfias döntést hozzon.”

A júliusi monarchia agóniájának végóráján, 1848. január 21-én Thiers családi körben a lehető legborulatóbban ítélte meg az országban kialakult helyzetet. „Az ország óriási léptekkel halad a katasztrófa felé, amely biztosan ki fog törni: vagy a király halála előtt – ha a hercegnek ilyen hosszú az öregkora –, vagy pedig valamivel a halála után. Polgárháború lesz, az alkotmányt felülvizsgálják, és talán személycserére is sor kerül magasabb helyen. Az ország nem tűr el egy régensuralmat, kivéve ha valamilyen nagy dolgot cselekednek a nemzet felemelése érdekében. Lajos Fülöp semmit nem alapozott meg. Családjára hagyja a legbonyolultabb feladatot: az ő megmentését. Ha élne II. Napóleon, ő helyettesítené a trónon. Ami engem illet, megundorodtam mindentől, és nem akarok semmit. Ez a nemzet nem fog eltűnni Európa útjáról. A király haláláig nincs mit tenni; Guizot-nak maradnia kell, csupán abban kell megakadályoznunk, hogy valóra váltsa közeledését a kontinens nagyhatalmaihoz. Rá kell kényszeríteni a külföldön követendő politikát, hogy féljen a nemzetgyűlés kamaráitól és az ország népétől.”⁵⁶

És mit tett ezekben a „forró hetekben” a 74 éves, testileg-lelkileg megfáradt öregemberré lett polgárkirály? A sors úgy rendelte, hogy fenékiig ürítse a keserűség kelyhét. Előbb a családi életében. December 30-án egy fogadáson Adelaïde nővére a szokottnál is fáradtabbnak mutatkozott. Éjjel egy óra felé riasztó tünetek mutatkoztak rajta, ezért lóhalálában hívták orvosát és a plébánost. Alig maradt annyi idő, hogy feladják neki az utolsó kenetet, 3 óraker megfulladt. Lajos Fülöp végigézte nővére haláltusáját, s ha lehet hinni a róla kerengő történeteknek, a döntő pillanatban megfogta testvére kezét és elbúcsúzott attól a nőtől, aki egész életében hű társa és politikájának ihletője volt. A király az egész éjszakát és a délelőttöt a halottas szobában töltötte.

Két nappal a családi tragédia előtt, december 28-án nyílt meg a hagyományos ceremóniával, de az egyre komoruló politikai horizont miatt kissé nyomott hangulatban a nemzetgyűlés ülése. Mindenki kíváncsian várta a király trónbeszédét, különös tekintettel a reformbankettekre. „Az ellenséges vagy vak szenvedélyeket keltő agitáció közepette egyetlen gondolat vezérel

engem, az, hogy az alkotmányos monarchiában, az állam hatalmi ágainak az összességében birtokunkban vannak a legbiztosabb eszközök, amelyeknek segítségével kielégíthetjük drága hazánk minden erkölcsi és anyagi igényét. Őrizzük meg keményen, az alkotmánynak megfelelően a társadalmi rendet és ennek összes feltételeit. Érintetlenül kell átadnunk az utánunk következő nemzedékeknek, amit bizományba kaptunk. Ők áldani fognak minket azért, hogy megalapoztuk és megvédelmeztük azt az épületet, amelynek védemében boldogságban és szabadon élnek majd.”⁵⁷

Ilyen végletekig kiélezett belpolitikai helyzetben minden kimondott szónak kétszeres súlya van, így nem csodálható, hogy valamennyi ellenzéki képviselő fülében az „ellenséges vagy vak” szavak visszhangoztak a legerősebben, és ezeket a jelzőket magukra vonatkoztatták. Jó néhányan emlékeztettek 1830-ra, X. Károly esetére, aki pontosan ilyen értetlenséget tanúsítva mélyítette el a szakadékot saját maga és az ellenzék között. Lajos Fülöp beszédében semmilyen új elem nem mutatható ki, szavaival tökéletesen igazolta azokat az idézett véleményeket, amelyek szerint megcsontosodott, képtelennek bizonyult felfogni az új jelenségeket, a monarchikus elveire vonatkozó fejtegetései pedig akár az 1830-as években is elhangozhattak volna.

Életének legkeserűbb óráit 1848. február 24-én, a forradalom első napján élte meg. A tények jól ismertek. Környezete azt tanácsolta neki, hogy mondjon le és tegye meg régenssé a lakosság körében népszerű leányát, az orléans-i hercegnőt. Ezek az elképzelések megkésették voltak, Párizs utcáin ismét barikádok nőttek. Miután lemondott, Lajos Fülöp elhagyta a királyi palotát, délután 2 óra előtt néhány perccel. Saint-Cloud-ba ment, ahol egyik tábornoka két lovas kocsit fogadott, hogy őt és családját Trianonba szállítsa. Versailles-ból tovább akartak menekülni. Itt pihenőt kellett tartaniuk. Egy később feljegyzett tanúvallomás szerint az egyik szolga látta, amint a király egy fának támaszkodva idegesen törölgette a homlokát és közben szorongva mormolta: „Rosszabb, mint X. Károly!... százszor rosszabb, mint X. Károly!”⁵⁸ Ha ez legenda, szép legenda.

Idézzünk néhány véleményt a februári forradalom okairól, Lajos Fülöp magatartásáról!

Palmerston:

„Mily rendkívüli dolog, hogy egy király, aki koronáját egy olyan forradalomnak köszönhette, melyet egy másik király vaksága és konoksága idézett elő, ugyanezekből az okokból veszítette el azt. S ez a király olyan személy, aki keresztülment az emberélet minden megpróbáltatásán, az iskolamesteri pozíciótól kezdve egészen a trón fényes birtoklásáig! És ami még különösebb: bukását részben egyik miniszterének köszönhette, aki mélyen elmerült a történelem kutatásában és nemcsak a tényeket tudta, hanem elgondolkodott azok okairól is.”⁵⁹

„Amit Lajos Fülöp soha nem volt hajlandó elismerni, a következő: az 1830-as barikádokon megszületett kormánya, jellegénél fogva, átmeneti volt csupán, amelynek minden hatáskört meg kellett szereznie, ha el akarta kerülni a hirtelen történéseket.”⁶⁰

Végül idézzük Adelaide szócsovév, krónikását:

„A júliusi monarchia nem tudott megfelelni a hagyománynak és nagyon ügyetlenül szállt harcba a szabadsággal. Átmeneti kormány volt ez,

amely részint a köztársaságtól való félelemből, részint a birodalom helyreállításának akadályai miatt jött létre. A republikánusok és a bonapartisták – ők hívták meg az orléans-i herceget 1830-ban – régóta vártak a sorukra, és erőfeszítéseiket egyesítve előbb vagy utóbb meg kellett dönteniük lázadással azt a monarchiát, amelyik a barikádokon született meg.”⁶¹

* * *

A bukott király Angliába menekült. Nagyon ritkán érkezett hozzá látogató Franciaországból. Alexis de Tocqueville hasonlatával élve, éppoly elfeledettségben teltek napjai, mint egy Meroving-házból származó királyéi. Még két évig élt, 1850. augusztus 26-án hunyta le örökre a szemét. Nem láthatta előre a történelmet, így nem tudhatta, hogy X. Károlyon és saját magán kívül lesz még egy uralkodó: III. Napóleon, aki ugyanígy, száműzetésben fogja életét bevégezni. A francia nemzetnek a 19. században két királyt és egy császárt kellett elviselnie, amíg visszakanyarodhatott a kiindulópontához, 1792-höz, a köztársasági államrendhez, véglegessé téve azt.

Jegyzetek

1. Cochin, Dedys: Louis-Philippe. Paris, 1918. 12. (a továbbiakban: Cochin)
2. Mémoires de Louis-Philippe Duc D'Orléans. T. I. Paris, 1973. 24–25. (a továbbiakban: Mémoires)
3. Mémoires I. 132–133.
4. Mémoires I. 139.
5. Mémoires I. 204.
6. Mémoires I. 260–261.
7. Mémoires I. 326.
8. Cochin 36.
9. Mémoires II. 188–189.
10. Mémoires II. 206.
11. Mémoires II. 298–300.
12. Mémoires II. 360.
13. Cochin 103.
14. Louis-Philippe: Journal de mon voyage d'Amérique. Paris, 1976. 54. (a továbbiakban: Journal)
15. Journal 91.
16. de Flers, Hyacinthe: Le roi Louis-Philippe. Paris, 1891. 75. (a továbbiakban: Flers)
17. Flers 76.
18. Cochin 163.
19. Louis-Philippe et la contre-révolution de 1830. T. I. Paris, 1834. 27–28.
20. Cochin 176.

21. Cochin 178–179.
22. Arnaud, R.: Adélaïde d'Orléans. Paris, 1908. 277–279. (a továbbiakban: Arnaud)
23. Cochin 179.
24. Cochin 194.
25. L'état de la France pendant la révolution (1789–1799) Paris, 1988. 508.
26. de Marnay, A.-J.: D'une chute à l'autre. 1830–1848. Paris, 1880. 4. (a továbbiakban: Marnay)
27. Cochin 214.
28. V. ö. Soboul, Albert: Dictionnaire historique de la Révolution française. Paris, 1989. 1015.
29. Le prince de Talleyrand et la maison d'Orléans. Lettres. Paris, 1890. 225. (a továbbiakban: Talleyrand)
30. Talleyrand 244–246.
31. Lásd Arnaud 330–331.
32. Flers 295–296.
33. Talleyrand 76–77.
34. de la Gorce, Pierre: Louis Philippe. Paris, 1931. 95–97. (a továbbiakban: Gorce)
35. A korabeli republikanizmus értelmezési nehézségeire lásd: Nicolet, Claude: L'idée républicaine en France. Paris, 1982. 135–137.
36. Gorce 116.
37. Talleyrand 80.
38. V. ö. Gorce 117.
39. Guizot jellemzésére lásd Gorce 355–356.
40. Flers 322.
41. Cochin 207.
42. Cochin 203–204.
43. Cochin 204.
44. Gorce 379.
45. Mémoires T. I. XIX.
46. Flers 327–328.
47. Flers 298–301.
48. Flers 319.
49. Gorce 183.
50. Hall, John: England and the Orleans Monarchy. London, 1912. 280. (a továbbiakban: Hall)
51. Diószegi István: Klasszikus diplomácia – modern hatalmi politika. Bp., 1967. 124.
52. A sajtóra lásd: Marnay 179–183.
53. Gorce 205.
54. Hall 27.

55. Appert, B.: Dix ans à la cour du roi Louis Philippe. Berlin–Paris, Vol. II. 119–120.
56. V. ö.: Urbán Aladár: Európa a forradalom forgószeleiben 1848–1849. Bp., 1970. 39–42.
57. Marnay 421–424.
58. Gorce 391–392.
59. Marnay 298.
60. Cochin 255.
61. Regnault, Élias: Histoire de huit ans. T. III. Paris, 1852. 429.
62. Arnaud 354.

SÁNDOR VADÁSZ

Ludwig Philipp, der Bürgerkönig

Unregelmäßige Persönlichkeit, unregelmäßige Laufbahn. Während der großen Revolution war er Mitglied des Jakobiner Klubs, später kämpfte er gegen die ausländische Intervention. 1793 ging er zu den Österreichern über, anschließend verdiente er dann in der Schweiz als Lehrer seinen Lebensunterhalt. So schrieb Henry Palmerston mit Recht über ihn, seine Laufbahn "erstreckte sich von der Stelle eines Schulmeisters bis zum Thron". Von den während seiner Reise in Nordamerika gewonnenen Erfahrungen ragen jene in Bezug auf das elende Schicksal der Schwarzen und der Indianer besonders hervor. Da er Napoleons Regierung nicht akzeptierte, ließ er sich erst 1817 wieder in Frankreich nieder. Als das Haupt des Hauses Orleans, fand er in der Bourbon-Restauration nicht seinen Platz.

Durch seine Abstammung, Erziehung und Kontakte zum in der Herausbildung begriffenen Bürgertum kennzeichneten ihn nüchterner Rationalismus und eine als liberal zu bezeichnende Einstellung, durch die er sich wesentlich von den Königen des Hauses Buorbon unterschied, die hartnäckig an der Idee der absoluten Monarchie festhielten.

Die "glorreichen drei Tage" im Jahre 1830, die Julirevolution brachten für den damals 56 Jahre alten Ludwig Philipp den entscheidenden historischen Moment. Zwar verdankte er seinen Thron tatsächlich den Barrikadenkämpfer, trotzdem kämpfte er bis zu seinem Lebensende gegen die Anschuldigung wegen Usurpation. Infolge des unter den entscheidenden politischen Kräften zustande gekommenen Kompromisses wurde in Frankreich anstatt der erwarteten und erhofften Republik die etwas eigenartige Variante einer Monarchie, das Bürgerkönigtum ins Leben gerufen.

"Die gute Politik ist: klug zu sein ohne Schwäche und fest zu sein ohne Gewalt" – stellt sein politisches Credo fest. Dieses Prinzip zu verwirklichen, war in den großen Krisen der 1830er Jahre (1831: erster Arbeiteraufstand in Lyon; 1834: zweiter Arbeiteraufstand in Lyon und die Barrikaden der Republikaner in Paris) nicht leicht. Der Herrscher, der in den schönen Tagen des Jahres 1830 der Freund des Volkes war, festigte 1835–36 seine Macht, des System wurde härter.

Die Opposition der Julimonarchie warf ihm und seinem Minister

Guizot vor, daß sie nicht geneigt waren den Kreis der Wahlberechtigten zu erweitern. In der immer schwieriger werdenden sozialen Frage fand er kein anderes Mittel als den Einsatz der königlichen Armee in Lyon. Was aber die Empfindlichkeit der überwiegenden Mehrheit der Franzosen am meisten verletzte, war das Außerachtlassen des nationalen Ruhms, der gloire. Der geistsreichen Feststellung des berühmten Historiographen Alphonse Lamartin nach "langweilt sich Frankreich". In der letzten Stunde des Systems, im Jahre 1848 stand der 74 Jahre alte Bürgerkönig Ludwig Philipp seinem Vorgänger Karl X. ähnlich verständnislos den Ereignissen gegenüber.

Schließlich ein Zitat aus seiner Selbstcharakterisierung. "Ich verabscheue den Krieg. Ich mag weder Karten spielen noch an Jagden teilnehmen. Ich habe keine Geliebten. Und Sie, Guizot, wissen, was daraus würde, wenn ich meine Günstlinge reich machen würde! Ich will lediglich, daß die Arbeiter arbeiten, will nur die Künste fördern, will Frankreich schöne Denkmäler hinterlassen. Das sind meine Narrheiten. Die Leidenschaften meiner Vorgänger waren mitunter weniger harmlos!"

SÁNDOR VADÁSZ

Louis Philippe, the Bourgeois King

An extraordinary person, an extraordinary career. A member of the Jacobin Club in the great revolution, he fought as a soldier against the foreign intervention. In 1793 he deserted to the Austrians, settled in Switzerland working as a teacher. That is why Henry Palmerston writes that his career led from the position of schoolmaster to the throne. The experiences he gathered during his trip in North America include those concerning the sad fate of the Blacks and the life of the Indians. Not recognizing the rule of Napoleon, he was not allowed to settle again in France before 1817. As the head of the House of Orleans, he felt out of place in the Bourbon restoration.

Due to his origins, upbringing and his acquaintance with the developing bourgeois society, his disposition was characterized by a sober rationalism and a liberal attitude, sharply distinguishing him from the Bourbon kings, who obstinately held on to the idea of absolute monarchy.

The „three glorious days” of 1830, the July Revolution brought for Louis Philippe, then 56, the crucial historical moment. Although it was in fact the fighters on the barricades that put him on the throne, he kept away from combat, struggling till the end of his life against the charge of usurpation. Instead of the expected and hoped for republic, the compromise of the decisive political forces in France resulted in the establishment of the so-called bourgeois monarchy, a peculiar version of monarchy.

His political creed was to be clever without being weak, and to be firm without violence. Putting this principle into practice was no easy task in the great crisis periods of the 1830s (1831: the first labour uprising in Lyon; 1834: the second uprising in Lyon and the barricades raised by the republicans in Paris). The sovereign fraternizing with the people in the good old days of 1830 consolidated his rule in 1835–36 and the regime hardened.

The opposition of the July monarchy blamed him and his minister Guizot for refusing to extend the vote. The only means he could find to handle the gradually deteriorating social issue was the use of royal troops in Lyon. However, what most offended the sensitivity of the overwhelming majority of French society was his ignoring gloire. According to Alphonse Lamartin the historian, „France was bored”. In 1848, in the final hours of the regime the 74 years old bourgeois king faced the drift of events uncomprehending, just like his predecessor, Charles X.

Finally, this is how he described himself: „I hate war. I like neither playing cards nor hunting. I have no mistresses. And you know, Guizot, what would happen if I made my favourites rich. I only want labourers to work, I want to encourage the arts, I want to leave beautiful monuments in France. These are my follies. The passions of my predecessors were sometimes less innocent.”